

DiZbi.HAZU | Digitalna zbirka i katalog Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Preuzimanjem digitalne kopije pristali ste na uvjete korištenja

<https://dizbi.hazu.hr/a/?terms>

Zapis je preuzet s web adrese

<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=169598>

Kondicional u hrvatskom jeziku / A. Musić

	<u>a – analitička jedinica (sastavnica).</u>
	<u>2 – zapis ispod najviše razine (sve niže razine).</u>
<i>Autorstvo</i>	<u>Musić, August[Autor]</u>
<i>Stranice</i>	141 – 209
<i>Predmet</i>	<u>Kondicional • Hrvatski jezik: gramatika</u>
<i>UDK</i>	<u>81'366.596 – Kondicional • 811.163.42'36 – Hrvatski jezik: gramatika</u>
<i>Vrsta građe</i>	<u>članak</u>
<i>Format</i>	<u>tekst</u>
<i>Licencije</i>	<u>PDM</u>
<i>Naziv zbirke</i>	<u>Vlastita izdanja</u>
<i>Dio skupa</i>	<u>Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razredi filologijsko-historijski i filozofijsko-juridički</u>
<i>Svezak</i>	<u>Knj. 45(1896)=knj. 127</u>

Kondicional u hrvatskom jeziku.

Čitao u sjednici filologijsko-historijskoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti dne 16. svibnja 1895.

ČLAN DOPISNIK DR. A. MUSIĆ.

1. U jeziku *staroslovenskom* kondicional ima dvojaki oblik, koji postaje tako, da se particip preterita aktivni II. sastavlja ili s osobitim oblikom glagola „byti“, kojemu pojedina lica glase ovako:

sing. bimь	plur. bimъ (bihomъ)	(du. bivê
bi	biste	bista
bi	ba (biše)	biste)

ili s aoristom glagola „byti“ :

sing. byhъ	plur. byhomъ	du. byhovê
by	byste	bysta
by	byše	byste

Po tom kondicional n. pr. od glagola „hvaliti“ glasi ili „hvalilь bimь“ itd. ili „hvalilь byhъ“ itd. Prvi oblik kondicionala preteže u glagolskim, a drugi u ćirilskim spomenicima (Mikl. III² str. 81. i dalje, Leskien Handb.² str. 117. i d.)

U jeziku *hrvatskom* (ili *srpskom*) prvomu obliku kondicionala jedva ima i traga. U njemu kondicional postaje tako, da se particip preterita aktivni II. sastavlja s aoristom glagola „biti“, koji u toj prilici glasi ovako:

sing. bih	plur. bismo
bi	biste
bi	bi

dicionalu 3. pluralno lice aorista od glagola „byti“ sačuvalo pravi svoj oblik „byše“, a u hrvatskom kondicionalu 3. pluralno lice aorista od glagola „biti“ ne glasi „biše“, nego „bi“ (što se kadšto nalazi i u staroslovenskom kondicionalu, n. pr. sup. 288, 10. cf. Mikl. III² str. 87.). Ova je pojava s tim zanimljivija, što i u hrvatskom jeziku 3. pluralno lice aorista od glagola „biti“ svagda drugda glasi „biše“, samo u kondicionalu ne glasi „biše“, nego „bi“. Ima doduše i u hrvatskom jeziku primjera, da 3. pl. lice aorista od glagola „biti“ i u kondicionalu glasi „biše“. Najstariji su takovi primjeri iz XIII. vijeka, i to samo dva u istoga pisca (Sava tip. hil. u Glasniku 24, 215. i tip. stud. u Glasniku 40, 171.). Poslije dolazi taki primjer opet XVIII. vijeka u jednoga pisca (J. Matovića) pa u naše vrijeme u P. Petrovića (u Šćepanu Malom). Napokon ima takih primjera u 5. knjizi Vukovih narodnih pjesama pa u Petranovićevim narodnim pjesmama, n. pr.:

Da se dignu naši Turci stari,
 Da kaure vide u Rudine,
 Što bi naši stari govorili?
 Sa svijem se *biše pomamili*. N. pj.¹ V, 503.

Kud prolazi Toplica Milane,
 Dobra *biše* kola *prolazila*;
 Kud prolazi Kosovac Ivane,
 Dvoja *biše* kola *prolazila*;
 Kud prolazi Obilić Miloše,
 Troja *biše* kola *prolazila*. N. pj. Petr. II, 300²

U pomenutim primjerima iz XIII. vijeka moglo bi „biše“ doista organički odgovarati staroslovenskomu „byše“, ali što ga poslije nema svega vremena ni u naše vrijeme u tolikim drugim pjesmama, zato valja s Daničićem (Akad. rj. I, str. 362.) misliti, da u Matovića i u Petrovića pa u narodnim pjesmama ne će biti isti oblik od XIII. vijeka, nego skorašnja stvar, postala tim, što je obliku „bi“ prema prvomu i drugomu licu plurala dodan jošte završetak 3. plur. lica aorista.

2. A sada se pita: kako je postalo ono „bi“, koje u hrvatskom kondicionalu još od XIII. vijeka zamjenjuje pravi oblik 3. plu-

¹ Ako izdavač narodnih nmotvorina nije izriekom spomenut, misli

isp. Daničića u Ak. rj. I, 363.). Ali u 3. licu plurala nigda ne dolazi „bi - su“ (prema „je - su“), i to jamačno s toga, što ni u 3. licu singulara nigda ne dolazi „bi - je“, a to ne dolazi s toga, što 3. singularno lice prezenta od glagola „biti“ ne glasi „je - je“, nego „je(st)“. Jer samo onda bi analogija bila potpuna, kad bi prezent i kondicionalni oblik glagola „biti“ glasili ovako:

je - sam	bi - sam
je - si	bi - si
*je - je	*bi - je
je - smo	bi - smo
je - ste	bi - ste
je - su	*bi - su

Dakle kad nema „je - je“, nema ni „bi - je“, a kad nema „bi - je“, nema ni „bi - su“. Ili: s toga što ima „je“, ostaje i „bi“, a što ostaje „bi“ u 3. l. sing., nema „bi - su“ u 3. l. plur. Odatle vidimo, da u kondicionalu 3. l. sing. doista može utjecati na 3. l. plur. Pa kao što je ovdje oblik 3. l. sing. zapriječio, te za 3. l. plur. nije postao oblik, koji se (prema „bi - smo, bi - ste“) sam po sebi nadavao (t. j. „bi - su“), tako je u prilici, o kojoj se radi, oblik 3. l. sing. „bi“ istisnuo pravi oblik 3. l. plur. „biše“.

Kako se aorist glagola „biti“ u kondicionalu tijesno prislonio uz prezent „jesam“, pokazuje i ova pojava. Budući da se druga polovina prezenta „jesam“ upotrebljava kao samostalna riječ, stala se i druga polovina od „bismo, biste“, koja glasi posve onako, kao druga polovina od „jesmo, jeste“, shvatati kao samostalna riječ. To se vidi odatle, što se kadšto enklitika meće između „bi“ i „smo“ ili „ste“ („bi li smo, bi li ste“ mjesto „bismo li, biste li“), n. pr. Bežb toga ne *bi ih smo* poslali. Spom. sr. 9. *Bi li ste* vi molili? A. d. Bella, Razg. 47. Ne *bi l' smo* se opet povratili. N. pj. Petr. II, 337. Prema tomu ima i ovakovih primjera: Ne znam *bi - li - h* bio sasma radostan. B. Zuzeri 403. Isp. Daničića u Akad. rj. I, 363., gdje se navodi 12 takih primjera.

3. Kako aorist glagola „biti“ u kondicionalu za 3 lica (2. 3. sing., 3. plur.) glasi „bi“, događa se, te se „bi“ kadšto upotrebljava i za ostala 3 lica (1. sing., 1. 2. plur.). Iz primjera, što ih

15. vijeka (Spom. sr.)), napokon za 1. l. plur. (najstariji se primjer nalazi u Reljkovića). Evo nekoliko primjera: Što imate dobitja odъ mene i odъ mojihъ ljudi na moju vѣru, da *bi* mi davali 5 perъperъ na godište, jedva *bi* mi plaćali. Mon. serb. 247. Ljubio *b'* te, ali si malena. N. pj. I, 377. Kad smo bili đeca u ludosti, te kad *bi* se igre poigrali, svagda *bi* me nadigrao Vuče. II, 258.

Proces je morao biti ovaj: Iz 2. l. sing. stalo je „*bi*“ prelaziti i u 2. l. plur., kao što smo vidjeli, da je „*bi*“ iz 3 l. sing. prešlo u 3. l. plur. U § 2. rečeno je, da „*bi*“ iz 2. l. sing. zato nije prodrlo u 2. l. plur., što je pravi oblik 2. pluralnoga lica aorista od glagola „*biti*“, naime „*biste*“, nalazio oslon u „*jeste*“. Sada vidimo, da unatoč tomu oslonu „*biste*“ kadšto ne može odoljeti utjecaju oblika 2. l. sing. „*bi*“. Napokon je „*bi*“ iz 2. i 3. l. sing. stalo prodirati i u 1. l. sing., a iz 1. l. sing. i u 1. l. plur. unatoč oslonu, što ga „*bismo*“ nalazi u „*jesimo*“. Ali kao što je rečeno, „*bi*“ se za 1. l. sing. pa za 1. i 2. l. plur. u hrvatskom kondicionalu nalazi samo kadšto, „veoma rijetko i u starije vrijeme ređe nego u novije“ (Dan. Ak. rj. I, 362.) Pravilno dolazi u hrvatskom kondicionalu pravi aorist glagola „*biti*“ samo s promijenjenim 3. l. plur. („*bi*“ mj. „*biše*“).

4. Pored oblika, o kojem se doslije govorilo, dolazi u hrvatskom kondicionalu i drugi oblik glagola „*biti*“, i to samo u spomenicima, koji su pisani među Čakavcima i u sadašnjem čakavskom govoru. Taj oblik glasi:

sing. <i>bim(n)</i>	plur. <i>bimo</i>
<i>biš</i>	<i>bite</i>
<i>bi</i>	<i>bi</i>

Iz primjera, što ih navodi Daničić u Akad. rj. I, str. 363., vidi se, da se za „*bim*“ najstariji primjer nalazi XIII. vijeka u Zakonu vinodolskom 79. Po tom ga nema do XV. vijeka (Mon. croat.). Po tom ga opet nema do prošloga vijeka u jednoga pisca (Kavanjina) i danas u narodnom govoru, n. pr. Ki *bi* meni krunu našal, njegova *bim* ljuba bila. Nar. pj. istr. 2, 29. U primjeru iz Zakona vinodolskoga moglo bi „*bim*“ odgovarati staroslovenskomu „*bimъ*“, kojim postaje prvi oblik kondicionala (isp. § 1.). Ali „što ovoga oblika nema u tolikih starijih čakavskih književnika, za to će u današnjem govoru i u primjeru prošloga vijeka (a može biti i u

str. 363. Povod je toj analogiji dalo 3. sing. I. aorista od glagola „biti“, koje se slaže s 3. sing. I. prezenta od glagolâ IV. vrste („ljubi: bi“). Kad se izgubilo osjećanje, da je u kondicionalu upravo aorist glagola „biti“, analogija između „ljubi: bi“ povukla je za sobom analogiju između „ljubim: bim“ (mjesto „ljubim: bih“). Tako je postala i analogija između „ljubiš: biš, ljubimo: bimo, ljubite: bite“ (mjesto „ljubiš: bi, ljubimo: bismo, ljubite: biste“). Što se u 3. l. plur. „bi“ nije povelu za 3. l. plur. „ljube“ te ne glasi „be“, tomu je uzrok u tome, što bi se u „be“ bio promijenio onaj slog u našem obliku, koji je za nj osobito karakterističan, te se pored svih promjena nigda ne mijenja t. j. slog „bi —“. Evo nekoliko primjera: Rodbinčice mila, *biš* mi ljuba bila? N. pj. istr. 2, 23. Da imaš baren glavu, *bimo* se razgovarali. N. prp. Mikul. 13. Da *bite* vi jedan i za me zgorili. N. pj. istr. 3, 86. Isp. Daničića u Ak. rj. I, str. 363., Miklošića III² str. 87.

5. Iz ovoga se razlaganja vidi, da se u hrvatskom jeziku za kondicional upotrebljava aorist glagola „biti“ s part. pret. akt. II. Kondicionalu, kakvi je n. pr. staroslovenski „hvalilъ bimъ“, ima u hrvatskom jeziku veoma malo traga. Ali pravi aorist glagola „biti“ mijenja se u hrvatskom kondicionalu na tri načina: 1. tim što „bi“ istiskuje oblike, koji su puniji od njega; 2. tim što postaju novi oblici prema prezentu glagola „biti“; 3. tim što postaju novi oblici prema prezentu glagolâ IV. vrste (u čakavskom dijalektu). No pored svega toga sačuvao se u štokavskom dijalektu pravi aorist glagola „biti“ (osim 3. l. plur.) kao pravilni oblik za kondicional.

6. Pošto smo hrvatskomu kondicionalu ogledali oblik, valja da mu ogledamo i *značenje*. Pita se, što kondicional upravo znači i kako dobiva svoje značenje? Jedan od ona dva oblika glagola „biti“, koji zajedno s participom pret. akt. II. čine oblik staroslovenskomu kondicionalu, naime „byhъ itd.“, bez sumnje je aorist, a što je drugi oblik, naime „bimъ itd.“? Miklošić (III² str. 88, IV str. 817.) drži i taj oblik za aorist, koji postanjem odgovara staroindijskomu aoristu, kakvi je n. pr. (od kor. *yeid* -, *eid* - *évu*):

sing. avedim

plur. avedišma

avediš

avedišta

avedit

avedišma (biše)

Grdr. II, 921.). Ali „bimь itd.“ ne može biti taki aorist, kaka je „avēdim itd.“, jer stoje na putu glasovne teškoće, od kojih je neke opazio i Miklošić (Sint. 817.). Među one, koje on nije opazio, ide i ta, da je staroindijsko „i“ u tom aoristu postalo od šva - glasa, kojemu u slavenskim jezicima ne odgovara „i“. Osim toga takomu aoristu u slavenskim jezicima nema nikakva traga. Napokon 1. l. sing. završuje se u staroindijskom obično na -išam (avēdišam). Sa završetkom -im¹ (koji je jamačno postao prema 2. i 3. l. sing., koja se pravilno svršuju na -iš, -it) navodi Whitney § 904, a samo tri primjera iz starijega jezika. cf. Brugmann Grdr. II § 574. i 839.

Značenje objašnjuje Miklošić kondicionalu ovako (Sint. 808.): Ono što se ne događa sada, shvata se, kao da se u opće ne događa. Što se u opće ne događa, to je nezbiljsko (irealno, nicht-wirklich). Što je nezbiljsko, to je samo pomišljeno (besteht nur in der Vorstellung). Tako kondicional kao preterit može značiti ono, što je nezbiljsko, i ono, što je samo pomišljeno. Ali takovoj argumentaciji mislim da se može koješta zabaviti. Čovjek najprije ne razumije, zašto Miklošić polazi odatle, da kondicional znači ono, što se ne događa sada, kad kao preterit valja da ima pozitivno značenje, naime značenje prošlosti. Ne polazeći od toga značenja ne može se kondicionalu značenje valjano objasniti. Onda se ne može dokučiti, zašto bi se ono, što se ne događa sada, shvatalo tako, kao da se u opće ne događa. Po tom bi svaki oblik glagolski, koji znači, da se nešto ne događa sada, mogao dobiti značenje kondicionala, te bi ostalo otvoreno pitanje, zašto je pored tolikih drugih oblika glagolskih, koji znače, da se nešto ne događa sada, samo onaj preterit, koji se zove kondicional, dobio kondicionalno značenje. Iz toga se vidi, da Miklošić nije dobro objasnio značenje kondicionalu.

Drukčije objašnjuje oblik i značenje slavenskomu kondicionalu gosp. prof. dr. T. Maretić u znamenitoj i zaslužnoj raspravi svojoj: Veznici u slovenskijem jezicima, preštampanoj iz Rada knj. 86. 89. 91. 93., str. 28—30. On poredi oblik „bimь“ itd. s litavskim optativom, koji dolazi u složenom obliku: suktum - bime, suktum - bite; suktum - biva, suktum - bita (= sukali bismo, - biste itd.);

¹ Miklošić piše „avēdim“ i Sint. 817. i III² 88., ali Schleicher, na

„ba“ shvata g. Maretić onako, kao i Miklošić, samo mu ispravnije određuje indoevropski praoblik. Od „* be“ drži g. Maretić da je po analogiji aorista „byšę“ postalo „bišę“; tako je i od „* bita, * bite“ po analogiji aorista „bysta, byste“ postalo „bista, biste“. Od „bista, biste, bišę“ nije bio težak prijelaz u „bysta, byste, byšę“ t. j. u potpunu asimilaciju s dotičnim oblicima aorista „byhъ“, a pošto se to dogodilo, mogla su se lako i ostala lica sasvim asimilirati s aoristom „byhъ“. Da je oblik „bimъ“ itd. doista upravo optativ, a „byhъ“ itd. isti samo prema aoristu promijenjeni oblik, razumjelo bi se značenje slavenskomu kondicionalu samo sobom, jer slavenski kondicional po značenju odgovara indoevropskomu optativu. Ali već to je dvojbeno, da bi oblik „bimъ“ itd. bio upravo optativ, po onom, što kaže Brugmann Grdr. II, str. 1082. Anm. Po tom litavski optativ ne može biti indoevropski optativ, jer mu „i“ nije dugo. S toga ne može indoevropski optativ biti ni staroslovensko „bimъ“ itd., premda mu „i“ odgovara indoevropskomu dugomu „i“, jer se „bimъ“ itd. ne može odijeliti od litavskoga optativa, kao što je dobro opazio i g. Maretić.

Sam Brugmann drži „byhъ“ itd. u kondicionalu za aorist, a u paradigmi „bimъ“ itd. razlikuje injunktivne i aorisne oblike od osnove * bh_u-i_o- u obliku nizine bh_u-i̇-. Injunktivni su oblici: bimъ (s primarnim ličnim nastavkom, isp. grč. φέρουμι), bi, bi, bimъ (= * bh_u-i-(mi), * bh_u-i-s, * bh_u-i-t, * bh_u-i-mъ), isp. lit. suktum-bime, -bite, -biva, -bita (= * bh_u-i-me itd.). K tomu dolazi injunktivni oblik od osnove * bh_u-o-: ba (= * bh_u-o-nt). Za oblike s-aorista od osnove * bh_u-i_o- u obliku nizine * bh_u-i̇- drži Brugmann ove oblike: biste, bihomъ, bišę (= * bh_u-i-s-te itd.). Isp. Brugmannov Grundriss II, str. 1081. 1082. S formalne strane mislim da se mišljenju Brugmannovu ne može ništa prigovoriti. Samo se pita, može li se po njemu razumjeti značenje slavenskomu kondicionalu.

U Grundrissu II, str. 1277. spominje Brugmann, da se injunktiv između ostaloga upotrebljava i kao indikativ preterita. Injunktivni oblici, koji se nalaze u paradigmi „bimъ“ itd., mogli su se jamačno samo po toj funkciji (kao indikativi preterita) složiti u jednu paradigmu s aorisnim oblicima. Po tom svi oblici paradigme „bimъ“ itd., ako im i jest postanje različno, imaju homogeno značenje t. j. značenje indikativa preterita. A takovo značenje ima i paradigme

mora osnivati na istom značenju tih paradigmi t. j. na značenju ind. pret. (aor.).

S tim se slaže i hrvatski jezik, u kojem onaj oblik glagola „biti“, koji dolazi u kondicionalu, također je aorist: „bih itd.“ Iz svega se toga vidi, da tražeći hrvatskomu kondicionalu značenje ne valja izlaziti ni otkud drugud nego otud, da je *hrvatski kondicional upravo aorist*.

7. Ako je hrvatski kondicional n. pr. „(po)hvalio bih itd.“ aorist, pita se, kako tomu aoristu glasi prezent. Kao što je „bih“ aorist od prezenta „budem“, tako je „(po)hvalio bih“ aorist od prezenta „(po)hvalio budem“. Aoristom će se dakle „(po)hvalio bih“ kao prošlo označivati ono, što znači prezent „(po)hvalio budem“. Tako nastaje pitanje: što znači prezent „(po)hvalio budem?“ Prezenti „jesam“ i „budem“ stoje jedan prema drugomu kao imperfektivni i perfektivni prezent. Tako će i kompozicije „(po)hvalio sam“ i „(po)hvalio budem“ stajati jedna prema drugoj. Među njima će dakle biti ista razlika, koja je u opće među imperfektivnim i perfektivnim prezentom t. j. što će kompozicija „(po)hvalio sam“ značiti za sadašnjost (jer „jesam“ kao imperfektivni prezent znači sadašnjost), ono će kompozicija „(po)hvalio budem“ značiti makar za koje vrijeme (jer „budem“ kao perfektivni prezent samo po sebi ne znači nikakva određena vremena). Iz ove sveze među kompozicijama „(po)hvalio sam“ i „(po)hvalio budem“ slijedi, da će promjene u značenju kompozicije „(po)hvalio sam“ imati za posljedak analogne promjene u značenju kompozicije „(po)hvalio budem“. Ali pomenuta osnovna razlika između jedne i druge kompozicije ne može se nikako alterirati. Da bismo dakle odgovorili na rečeno pitanje, što znači kompozicija „(po)hvalio budem“, valja da poblize ogledamo značenje kompozicije „(po)hvalio sam“. Ova se pak kompozicija ne samo u hrvatskom, nego i u drugim slavenskim jezicima upotrebljava kao *perfekt* te znači, da je radnja onoga glagola, koji je u participu preterita aktivnom II., za sadašnjost gotova. A vršiti se radnja glagolska može ili prije sadašnjosti ili u samoj sadašnjosti. Ogledajmo najprije prvi slučaj (pod I.), a onda drugi (pod II.).

8. I. Radnja se glagolska u kompoziciji „(po)hvalio sam“ vrši *prije sadašnjosti*. Ona je dakle prošla. A prošlu radnju znači i aorist, na čemu se pita, kakva je onda razlika između imperfektiva i aorista.

misli na vrijeme, u koje se radnja vrši, dok se kod perfekta na to vrijeme upravo i ne misli. O čemu se radi, neka objasne ovi primjeri:

Kad to začu mlada Pavlovica,
Ona ode konjma na livadu,
Te *ubode* vranca na livadi,
Pa govori svome gospodaru:
„Na zlo, Pavle, seju milovao,
Na gore joj milost donosio!
Ubola ti vranca na livadi“.

N. pj. II, 15.

Pjevač izriče aoristom „ubode“ radnju, koju je sam temporalno odredio (rečenicama: „Kad to začu mlada Pavlovica, ona ode konjma na livadu —“), dakle svakako misli na vrijeme, u koje se vrši; a Pavlovica istu radnju izriče perfektom „ubola (je)“, jer hoće samo da konstatira fakt, da radnju prikaže kao gotovu bez obzira na vrijeme, kada se vršila. Takav je i ovaj primjer:

Dok su svati u dvor ulazili,
Zavadi se majka i devojka,
Ne o grade, ni o vinograde,
Već o jednu tananu košulju —

a poslije besjedi tanana robinja:

„Gospodaru, Radanović-Lazo!
Nije tvoja umrla devojka,
Već se ona s majkom *zavadila*,
Ni o grade, ni o vinograde;
Već o jednu tananu košulju —“
N. pj. II, 22. 24.

Zanimljiv je ovaj primjer: U pjesmi „Kako se krsno ime služi“ pripovijeda se, kako je sveti Arandeo caru Stjepanu stajao na desnom ramenu, dok je sam vino služio, a kad je car sjeo za trpezu, rasrdio se sveti Arandeo pa otišao iz careva dvora. To je vidio jedan star kaluđer pa prolio suze niz obraze. A kad su ga pitali carevi dvorani, zašto plače, odgovorio je kaluđer:

Prođ'te me se carevi dvorani!
Ni mi j' malo izest' ni popiti,
Ni...

pa pripovjedio, što je vidio. — Ovdje je aoristom „vide(h)“ izrečeno ono, što se dogodilo malo prije, u vrijeme, koje je kaluđeru živo na pameti, a perfektom „video nisam“ ono, što nije u svezi ni s kakvim određenim vremenom, kao da bi se kazalo: malo prije *vidjeh*, što još nigda *vidio nijesam*.

Navesti ću još jedan zanimljiv primjer iz Vukova prijevoda Svetoga Pisma. Mat. 25, 14–25. „Jer kako što čovjek polazeći dozva sluge svoje i predade im blago svoje; i jednome dakle dade pet talanta, a drugome dva, a trećemu jedan, svakome prema njegovoj moći; i otide odmah. A onaj što *primi* pet talanta otide te radi s njima, i dobi još pet talanta. Tako i onaj što *primi* dva dobi i on još dva. A koji *primi* jedan otide te ga zakopa u zemlju i sakri srebro gospodara svojega. A po dugom vremenu dođe gospodar tih sluga, i stade se računati s njima. I pristupivši onaj, što *je primio* pet talanta, donese još pet talanta govoreći: gospodaru! predao si mi pet talanta; evo još pet talanta ja sam dobio s njima. — A pristupivši i onaj što *je primio* dva talanta reče: gospodaru! predao si mi dva talanta: evo još dva talanta ja sam dobio s njima. — A pristupivši i onaj što *je primio* jedan talant reče: gospodaru! znao sam, da si ti tvrd čovjek: žnješ gdje nijesi sijao, i kupiš gdje nijesi vijao; pa se pobjah i otidoh te sakrih talant tvoj u zemlju; i evo ti tvoje“. — Pita se, zašto se ovdje najprije tri puta upotrebljava aorist (onaj što *primi*), a onda tri puta perfekt (onaj što *je primio*)? Ja mislim, da to biva zato, što je na prvom mjestu govorniku još živo na pameti ono vrijeme, kada je gospodar slugama predao blago svoje, što se pripovijeda neposredno prije toga, a na drugom mjestu, koje je podalje od onoga mjesta, gdje se pripovijeda, kako je gospodar slugama predao blago svoje, već se na to vrijeme ne misli, nego se hoće samo fakt da konstatira ili radnja samo kao gotova da prikaže. S toga bi se na prvom mjestu moglo dodati n. pr. „tada“ (onaj što *tada primi*), a na drugom se to ne bi moglo dodati, da se smisao ne bi alterirao.

Ovi će primjeri, mislim, biti dovoljni, da potkrijepe rečenu misao o razlici između perfekta i aorista. Oni objašnjaju i ono, što je naprijed kazano, da je radnja glagolska izrečena kompozicijom „(po)hvalio sam“ ili perfektom gotova za sadašnjost, a vršiti se može prije sadašnjosti, jer je u njima svima glagolska radnja doista

što je naprijed rečeno, kompozicija „(po)hvalio budem“ značiti, da je radnja glagolska gotova za ono vrijeme, koje se fiksira perfektivnim prezentom „budem“, a vršiti se može prije toga vremena.

Pa u tome značenju doista nalazimo kompoziciju „(po)hvalio budem“ osobito u takovim *podložnim* rečenicama, koje pripadaju glavnima s futurorom ili imperativom. Onda kompozicija „(po)hvalio budem“ odgovara grčkomu konjunktivu perfekta u rečenicama s ἐάν, ὅταν it. N. pr.:

Nego da mi vatru naložimo
 Od stolova i od svijetnjaka,
 Pa kad dođe lijep danak Petrov,
 Što *budemo* na vatru *složili*,
 Ono ćemo ljepše pograditi.

N. pj. III, 420.

Da Senjanin Ivo, koji govori ove riječi, kaže: Što na vatru *složimo* —, to bi značilo, da će Senjani ložiti vatru istom onda, kad dođe Petrov dan; dok versija: Što *budemo* na vatru *složili* — znači, da se onda, kad dođe Petrov dan, radnja glagola „složiti“ ne će istom vršiti, nego će biti već gotova. Perfektivnim prezentom „složimo“ u predašnjem i perfektivnim prezentom „budemo“ u ovom slučaju fiksira se isto vrijeme, koje s jedne strane dolazi poslije izvršenja radnje „doći“ (Pa kad dođe lijep danak Petrov), a s druge se strane s njim počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kazuje futurorom u glavnoj rečenici. Razlika je samo u tome, što bi „složimo“ značilo, da se radnja glagola „složiti“ u to vrijeme i vrši, a „budemo složili“ znači, da je ona u to vrijeme gotova. A kada se u drugom slučaju radnja glagola „složiti“ vrši, na to se ne misli, premda se iz rečenice: Nego da mi vatru naložimo itd. — koja se govori na Božić i vrijedi za Božić, — razbira, da se vrši na Božić, dakle prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „budemo“ t. j. prije Petrova dne. Tko bi govorio u ono vrijeme, koje se fiksira perfektivnim prezentom „budemo“, kazao bi: Što *smo* na vatru složili. I u ono vrijeme, u koje doista govori, mogao bi Senjanin Ivo kazati: Što *smo* na vatru složili —, ali onda ne bi on to kazao s gledišta svoga vremena, nego s gledišta onoga vremena, koje je sada fiksirano perfektivnim prezentom „budemo“ (isp. moju raspravu Gnom. aor. u Radu CXII. str. 12.) A onet bi se morlo misliti da on to kaže s gledišta svoga vremena

svim jasno. Senjanin Ivo ima dakle dosta razloga, da kaže upravo: Što *budemo* složili. Ujedno se vidi, da kompozicija „budemo složili“ doista nije ništa drugo nego perfektivni prezent, ali perfektivni prezent gotove radnje.

Takovi su i ovi primjeri:

„Ako kupiš roba Jevrejina, šest godina neka ti služi, a sedme nek otide slobodan bez otkupa. Ako *bude došao* inokosan, neka i otide inokosan; ako li *bude imao* ženu, neka ide i žena s njim“. Dan. II. knj. Mojs. 21, 2—3. „Bude došao, bude imao“ znači, da je radnja glagolâ „doći, imati“ gotova za ono vrijeme, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bude“, a određeno tim, što se s njim počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kazuje imperativima: neka otide, neka ide. A u koje se vrijeme radnja glagolâ „doći, imati“ vrši, na to se ne misli, premda je rečenicom: Ako kupiš roba Jevrejina – indirektno označeno i to vrijeme, odakle se vidi, da se radnja glagolska doista vrši prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bude“. Tko bi govorio u ono vrijeme, koje se fiksira perfektivnim prezentom „bude“, kazao bi: Ako *je* došao inokosan, neka i otide inokosan; ako li *je* imao ženu, neka ide i žena s njim. „Bude došao“ perfektivni je prezent gotove *perfektivne* radnje, a „bude imao“ perfektivni prezent gotove *imperfektivne* radnje.

„Ko udari čovjeka, te umre, da se pogubi. Ako li *ne bude htio*, nego mu ga Bog dade u ruke, odredit ću ti mjesto kuda može uteći“. Dan. II. knj. Mojs. 21, 12—13. — „Ne bude htio“ znači, da je radnja glagola „htjeti“ gotova za vrijeme, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bude“, a određeno tim, da se s njim počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kazuje futurom „odredit ću“ u glavnoj rečenici. Oblik „dade“ držim za aorist (Septuaginta: ἀλλὰ ὁ θεὸς παρέδωκεν). Aorist se mogao upotrebiti zato, što je radnja glagola „dati“ prošla za vrijeme, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bude“. Razlika između „ne bude htio“ i „dade“ nalazi se u tome, što je „ne bude htio“ upotrebjeno s gledišta onoga vremena, u koje se govori, dok je „dade“ upotrebjeno s gledišta onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bude“ (isp. Gnom. aor. u Radu CXII. str. 38. i dalje), s kojega bi se gledišta mjesto „ne bude htio“ kazalo „nije htio“. Osim toga nalazi se razlika još u tome, što se radnja glagola „htjeti“ za vri-

t. j. na vrijeme, u koje se radnja glagola „htjeti“ vrši, ne misli se, a na vrijeme, u koje se radnja glagola „dati“ vrši, misli se; a jedna se i druga radnja vrši u isto vrijeme, i to u ono vrijeme, koje je indirektno označeno rečenicom: Ko udari čovjeka —, dakle prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bude“.

Zanimljiv je i ovaj primjer:

Ako pukne svjetli dževerdane,
 Neka znadeš da sam poginuo,
 Poginuo, oli osužnjio;
 Ako meni sudnji danak dođe,
 Te ti *budem*, pobro, *poginuo*,
 Radi mene osvetiti l'jepo;
 Ako *budem*, brate, *osužnjio*,
 Radi mene izbaviti, pobro.

N. pj. Juk. 172 – 173.

„Budem poginuo, budem osužnjio“ znači, da je radnja glagolâ „poginuti, osužnjiti“ gotova u vrijeme, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „budem“, a određeno s jedne strane tim, što dolazi poslije izvršenja radnje „pući“ (Ako pukne svjetli dževerdane), a s druge strane tim, što se s njim počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kazuje imperativom „radi“ u glavnoj rečenici. Kod perfektivnoga prezenta „dođe“ (Ako meni sudnji danak dođe) ne misli se na ono, što dolazi naprijed (Ako pukne svjetli dževerdane, neka znadeš da sam poginuo, poginuo, oli osužnjio), dok se kod „budem poginuo, budem osužnjio“ upravo reflektira na perfekte „poginuo sam, osužnjio sam“, kao da bi se kazalo: Ako meni sudnji danak dođe te ti *tada, kad pukne svijetli dževerdan*, budem poginuo, radi mene osvetiti lijepo; ako budem osužnjio, radi mene izbaviti! Ako se dakle radnja izrečena perfektima „poginuo sam, osužnjio (sam)“ vrši prije onoga vremena, koje je fiksirano imperfektivnim prezentom „(je)sam“, o čemu ne može biti sumnje, onda se i radnja izrečena kompozicijama „budem poginuo, budem osužnjio“ vrši prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „budem“.

9. Tako dolazi perfektivni prezent gotove radnje i u podložnim *apstraktnim* rečenicama. N. pr.

preko srijede; a žeteoci stanu oko njega, i ovu pjesmu pjevajući hvataju se svako po za jedan kraj od slamke. Kad se svi uhvate, onda onaj pusti slamke, pa se ljube, ko se s kim *bude uhvatio*“. N. pj. I. 173. „Bude se uhvatio“ znači, da je radnja glagola „uhvatiti se“ gotova tada, kad se počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kaže prezentom „ljube se“, a u koje se vrijeme vrši, na to se ne misli, premda rečenica: i ovu pjesmu pjevajući hvataju se svako po za jedan kraj od slamke — indirektno označuje i to vrijeme, odakle se vidi, da se radnja glagolska vrši prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bude“. Tko bi govorio u vrijeme, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bude“, kazao bi: Ko se je s kim uhvatio.

Takovi su i ovi primjeri:

„Kad na kakvoga čovjeka reku da je što ukrao, a on se odgovara da nije, onda uzvare pun kazan (ili veliki kotao) vode, pa u onu vrelu vodu metnu komad vruća usjala gvožđa (ili kamen), a onaj na koga vele da je ukrao, zasuče rukave, pa objema rukama izvadi ono gvožđe iz vode. Ako on *ne bude ukrao* ono što na njega govore, ne će se ožćei ni malo, ako li *bude ukrao*, izgoret će mu ruke“. Vuk, Rj. s. v. mazija.

„Kad (vještica) nađe čovjeka gdje spava, a ona ga udari neakvom šipkom preko lijeve sise te mu se otvore prsi dok izvadi srce i izjede, pa se onda prsi opet srastu. Neki tako izjedeni ljudi odmah umru, a neki žive više vremena: koliko je ona odsudila kad je srce jela; i onakovom smrti umru, na kakovu ona *bude namijenila*... Kad vide u veče kakoga lepira gdje leti po kući, ponajviše misle, da je vještica, pa ako se može uhvate ga, te ga malo napale na svijeći ili na vatri, pa ga puste govoreći: „dođi sutra da ti dam soli“. Ako bi se dogodilo da sutridan dođe kaka žena da ište soli ili kakijem drugijem poslom, pa još ako *bude gdje nagorjela*, onda se za cijelo misli da je ono ona sinoć bila“. Vuk, Rj. s. v. vještica.

„On ne samo što se ne boji recenzenta, nego mu se još raduje, i želi ga, da mu se djelo okuša, kao zlato u vatri, i ako što *bude pogriješio*, da popravi još dok je živ. Vuk, Pisma 63.

10. U svima navedenim primjerima radnja onoga glagola, koji je u participu preterita aktivnom II., vrši se prije onoga vremena,

temporalnoj svezi (u apstraktnim rečenicama; n. pr.: Ko se s kim bude uhvatio —). Ali ima primjera, u kojima se radnja onoga glagola, koji je u participu preterita akt. II., ne vrši samo prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „budem“, nego i prije onoga vremena, u koje se govori. To se dakako razbira samo iz konteksta. Tko neku radnju označuje kao gotovu za ono vrijeme, koje fiksira perfektivnim prezentom „budem“, on ne misli na vrijeme, u koje se ona vrši. N. pr.

Ali-paša Meha sjetovaše:
 Srpska vojska Drinu vodu pređe,
 I pred vojskom Srpske poglavice: —
 Četvrto je Srpska poglavica,
 Iz Pocerja Pocerac Milošu. —
 Al' besjedi Orugdžijću Meho:
 Ako *bude* Miloš *preš'o* Drinu,
 Miloša ću na mejdan sazvati.
 N. pj. IV, 226—8.

„Bude prešao“ znači, da je radnja glagola „prijeći“ gotova tada, kad se počinje vrijeme, za koje vrijedi futur „sazvat ću“; a u koje se vrijeme vrši, na to se ne misli. Ali iz riječi Ali-pašinih: Srpska vojska Drinu vodu pređe (aor.) i pred vojskom... Pocerac Milošu — razbira se jasno, da se vrši prije onoga vremena, u koje se govori. Orugdžijć bi Meho radnju glagola „prijeći“ mogao označiti kao gotovu već za ono vrijeme, u koje govori, on bi dakle mogao kazati: Ako je Miloš prešao Drinu —, ali on nema na umu sadašnje vrijeme, u koje pored tvrdnje Ali-pašine nije posve uvjeren o tome, je li Miloš doista prešao Drinu, nego misli na onaj moment, u kojem će se to pokazati, u kojem će se dakle sasvim pouzdano moći kazati ili: Miloš je prešao Drinu — ili: Miloš nije prešao Drinu; s tim se momentom počinje i vrijeme, za koje vrijede njegove riječi: Miloša ću na mejdan sazvati; taj moment fiksira on perfektivnim prezentom „budem“; za nj označuje on radnju glagola „prijeći“ kao gotovu. Ali radnja se sama uza sve to vrši u ono vrijeme, za koje vrijedi Ali-pašina riječ: Srpska vojska Drinu vodu pređe —, dakle već prije onoga vremena, u koje Orugdžijć Meho govori, a još većma prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bude“. Za ono vrijeme, u koje

Analogni su i ovi primjeri:

Ni u zdravlje moje, ni u vaše,
 Već u zdravlje onoga junaka,
 Ko će poći u Tursku Udbinu —
 Dobro bih ga junak darovao: —
 Dao bih mu hiljadu ovaca —
 Ako bi mu i to malo bilo,
 Te s' *ne bude* junak oženio,
 Dao bih mu sestru Anđeliju.

N. pj. III, 145.

Ako junak bude na konaku,
 Pitaj, mati, dobroga junaka,
 A jeli se do sad oženio;
 Ako Bog da i sreća donese,
 Te s' *ne bude* jošte oženio,
 Ja ću mlada baš za njega poći.

N. pj. III, 484.

„Nekakav čovek koji nije znao Srpski, izgubi negđe u putu kabanicu, pa nekoliko dana hoda odande u nekakoj varoši navali da pusti telala da mu da kabanicu ko je *bude našao*“. Vuk, Poslovice 177.

„Ne mogu misliti da ga (pismo) nijeste primili... Ako li ga *ne budete primili*, potražite ga u Varadinu“. Vuk Mušickome, Strazilovo 1886, 59.

Iza onoga, što je na str. 154. navedeno iz Jukićevih Narodnih pjesama str. 173., dolazi ovo:

Na noge se, moja braćo draga!
 Puče puška moga pobratima —
 Jel' je beli Petar poginuo?
 Jal je nama Petar osuđnjio? —
 Ako njemu sudnji danak dođe,
 Da bi svoje usijali glave,
 Beli ćemo njega osvetiti;
 Ako srećom *bude osuđnjio*,
 Beli ćemo njega izbaviti.

N. pj. Juk. 180.

Kod aorista „dođe“ kapetan Ivan, koji to govori, ima na umu sadašnjost, za koju je smrt Petra Mrkonjića, ako se u opće dogodila, svakako prošla; to se vidi iz pitanja: Jel' je beli Petar po-

(t. j. za sadašnjost), radnja glagolska gotova, a aorist samo, da je prošla. A kod riječi: Ako srećom bude osuđnio — kapetan Ivan ne misli više na sadašnjost, nego na onaj moment, u kojem će se pokazati, je li Petar poginuo ili osuđnio; s tim se momentom počinje i ono vrijeme, za koje vrijede njegove riječi: Beli ćemo njega izbaviti; taj moment fiksira on perfektivnim prezentom „bude“, za nj označuje on radnju glagola „osuđniti“ kao gotovu, a radnja se sama sa svim tim vrši u ono vrijeme, za koje vrijede pitanja: Jel' je beli Petar poginuo? Jal je nama Petar osuđnio? — dakle već prije onoga vremena, u koje kapetan Ivan govori, a još većma prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bude“; samo se na vrijeme vršenja ne misli, jer se radnja prikazuje kao gotova. Za ono vrijeme, u koje Ivan govori, „bude“ pripada budućnosti, a „osuđnio“ prošlosti. Pita se samo, zašto kapetan Ivan jedan put upotrebljava aorist „dođe“, a drugi put perfektivni prezent gotove radnje „bude osuđnio“. Ja mislim, da on to čini zato, što se nada, da će se pokazati, da Petar nije poginuo, nego osuđnio. To se vidi i iz dodatka „srećom“ pred „bude osuđnio“. Ista misao, koja se u podložnoj rečenici izriče oblikom „bude osuđnio“, izrekla bi se u glavnoj oblikom „bit će osuđnio“. Tako se u mišljenju oblika lijepo ogleda duševno raspoloženje Ivanovo.

Sasvim analogan primjer nalazimo u jednoj krasnoj narodnoj pjesmi, u kojoj se jelen vili tuži ovako:

Ja sam im'o moju košuticu,
 Pak j' otišla za goru na vodu,
 Otišla je, pak mi ne dolazi;
 Il' je gdegod s puta zalutala,
 Ili su je lovci uvatili,
 Ili me je sa svim ostavila,
 I jelena drugog preljubila.
 Ako *bude* s puta *zalutala*,
 Da Bog dade, da me skoro nađe!
 Ako l' su je lovci uvatili,
 Bog neka im moju sreću dade!
 Ako li me sa svim ostavila,
 I jelena drugog preljubila,
 Da Bog da je lovci uvatili.

N. pj. I, 274.

S tima primjerima isporedi ovaj:

Te pogledaj ono čedo mlado;
Ako čedo *bude* muška glava,
Daj ga mene na konja viteza.

N. pj. II, 156.

11. Napokon dolazi kompozicija „(po)hvalio budem“ u sličnom smislu, kao u netom navedenim primjerima, i u *irealnim hipotetičkim* rečenicama, n. pr.:

Da me budeš za Ivana *dala*,
Sad bi ono moji svati bili.

N. pj. I, 242.

Ali da bi se ova poraba sasvim razumjela, valjalo bi razložiti postanje irealnih hipotetičkih rečenica sa „da“, a tomu ovdje nema mjesta. S toga se ne ću takovim primjerima baviti napose; samo ću navesti dva primjera, koji ako i jesu donekle drukčiji, opet dokazuju, da i u onakovim primjerima, kakav je pomenuti, kompozicija „budem (po)hvalio“ znači radnju, koja je gotova u vrijeme, koje se fiksira perfektivnim prezentom „budem“, a vrši se prije toga vremena. Ovi su primjeri: „Da Bog da i lijepa milost Božja *da* danas *bude došla* s nama a k vama svaka dobra i čestita sreća!“ Vuk, Život i ob. 126. — „Bojim se za vas *da se ne budem* uzalud *trudio* oko vas (*μή πως κελοπιύξξξ*, ne laboraverim)“ Vuk, Gal. 4, 11. Isp. još:

Da ne bude Zilije djevojke,
Nikad bi me kuća ne vidila.

N. pj. Juk. 350.

Isp. o svemu tomu Ak. rj. I 358, c — 360, 48, h., II 196, aaa); pa Zimine Sint. razlike 263, 288. (gdje se navode još drugi primjeri.)

U svima navedenim primjerima kompozicija „(po)hvalio budem“ znači, da je radnja glagolska gotova za vrijeme, koje se fiksira perfektivnim prezentom „budem“, a vrši se prije toga vremena. Ako je kondicional „(po)hvalio bih“ preterit kompozicije „(po)hvalio budem“, on ne može biti preterit ove kompozicije u onom značenju, o kojem se govorilo pod I., jer kondicional ne znači, da se radnja glagolska vrši prije onoga vremena, koje označuje aorist „bih“. Ogleđajmo dakle ono drugo naprijed (u § 7. extr.) spomenuto zna-

12. II. Radnja se glagolska u kompoziciji „(po)hvalio sam“ vrši u *samoj sadašnjosti*. U svoj raspravi: Gnomički aorist etc. (u Radu CXII.) pokazao sam, da je *perfektivna* radnja prošla već za ono vrijeme, u koje se vrši, i porabu aorista u apstraktnim rečenicama (gnomičkoga aorista) i aorista pro futuro objasnio tako, da se u jednom i drugom slučaju govornik prenosi u ono vrijeme, u koje se radnja glagolska vrši i za koje je prošla. Ali *perfektivna* radnja za ono vrijeme, u koje se vrši, nije samo prošla, nego i gotova. U ono isto vrijeme, kad tko umre, može se za nj kazati ne samo: on umrije, nego i: umr'o je. Kako dođe vrijeme, za koje se sada kaže: on će doći, već se može kazati ne samo: on dođe, nego i: on je došao. Tim se tumači, što pored gnomičkoga aorista i aorista pro futuro ima i gnomički perfekt i perfekt pro futuro, čemu se primjeri navode na str. 36. i 12. pomenute moje rasprave; n. pr. A ko se u babe najmi, pa za tri dana ne sačuva kobile i ždrebeta, on *je izgubio* glavu. N. prip. 22. Stani, careviću, *nijesi utekao!* N. prip. 202. Tim se tumači još jedna sasvim obična pojava u hrvatskom jeziku. Glagol se „čuti“ u pitanju kod pozivanja obično meće u prezent ili aorist, a često i u perfekt, n. pr.:

Čuješ li me, dragi gospodaru! N. pj. II, 630.

Čujete li, moje vjerne sluge! III, 378.

O *ču* li me, moj brate Stefane! II, 125.

Već *čuste* li, sva moja družino! III, 338.

Jesi l' čula, Komnenova ljubo! II, 458.

Jeste l' čuli, Brđanski knezovi! III, 89.

Glagol „čuti“ može biti i imperfektivan i perfektivan. Ako se shvata kao imperfektivan, meće se u prezent, koji pokazuje, da je radnja glagolska za ono vrijeme, u koje se vrši, sadašnja. Ako li se shvata kao perfektivan, ne može se metnuti u prezent, jer *perfektivna* radnja ne može biti sadašnja, ona je i za ono vrijeme, u koje se vrši, prošla ili gotova. Ako se dakle radnja *perfektivnoga* glagola „čuti“ za ono vrijeme, u koje se vrši, hoće da prikaže kao prošla, meće se u aorist, ako li se hoće da prikaže kao gotova, meće se u perfekt. A da se u sva tri slučaja radnja glagolska hoće temporalno da odredi za ono vrijeme, u koje se vrši, pokazuje jasno prezent u prvom slučaju. Da govornik nema na umu ono vrijeme, u koje se radnja glagolska vrši, ne bi glagol metao u prezent, jer je imperfektivna radnja sadašnja samo za ono vri-

tom, što se u prvom slučaju glagol „čuti“ shvata kao imperfektivan, a u drugom i trećem kao perfektivan. Tako i ova poraba glagola „čuti“ dokazuje, da je perfektivna radnja za ono vrijeme, u koje se vrši, ne samo prošla, nego i gotova. Ako je pak perfektivna radnja gotova za ono vrijeme, u koje se vrši, može se i vršiti u ono vrijeme, za koje je gotova. A otuda slijedi, da se perfektivna radnja u kompoziciji „pohvalio sam“, koja znači, da je radnja glagolska gotova za sadašnjost, doista može vršiti u samoj sadašnjosti.

Vidjeli smo, da je perfektivna radnja za ono vrijeme, u koje se vrši, ne samo prošla, nego i gotova, te se može izreći i aoristom i perfektom. Radi se još o tome, da поближе odredimo razliku između prošle i gotove radnje, između aorista i perfekta i za ovaj slučaj, kao što smo istu razliku поближе odredili za predašnji slučaj (str. 149.). Na onom je mjestu rečeno, da se kod aorista misli na vrijeme, u koje se radnja vrši, dok se kod perfekta na to vrijeme upravo i ne misli. Ali u našem slučaju ova razlika nema velike vrijednosti, jer se vrijeme, u koje se radnja vrši, slaže s vremenom u koje se govori. Najzgodnije mislim, da će se razlika između aorista i perfekta označiti, ako se kaže, da se kod aorista ima na umu sam akt vršenja radnje, a kod perfekta rezultat toga vršenja. Ali vrši se radnja u jednom i drugom slučaju jednako u sadašnjosti.

Ako kompozicija „pohvalio sam“ ne znači, da je radnja glagolska u sadašnjosti samo gotova, a vrši se prije sadašnjosti, nego da se u sadašnjosti i vrši, onda ni kompozicija „pohvalio budem“ ne znači, da je radnja glagolska u vrijeme, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „budem“, samo gotova, a vrši se prije toga vremena, nego da se u to vrijeme i vrši. Na str. 152. isporučene su rečenice: Pa kad dođe lijep danak Petrov, što *budemo* na vatru *složili*, ono ćemo ljepše pogradingi — i: Pa kad dođe lijep danak Petrov, što na vatru *složimo*, ono ćemo ljepše pogradingi — te je rečeno, da versija sa „složimo“ znači, da će se vatra ložiti istom onda, kad dođe Petrov dan, dok versija sa „budemo složili“ znači, da se onda, kad dođe Petrov dan, radnja glagola „složiti“ ne će istom vršiti, nego će biti već gotova. Perfektivnim prezentom „složimo“ u drugom slučaju i perfektivnim prezentom „budemo“ u prvom slučaju fiksira se isto vrijeme, koje s jedne strane dolazi poslije izvršenja radnje „doći“ (Pa kad dođe lijep danak Petrov —),

što „složimo“ znači, da se radnja glagola „složiti“ u to vrijeme i vrši, a „budemo složili“ znači, da je ona u to vrijeme gotova, a vrši se prije toga vremena. Sva razlika dolazi dakle otuda, što se radnja glagolska izrečena kompozicijom „budemo složili“ vrši prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „budemo“. Kad bi se dakle radnja glagolska izrečena kompozicijom „budemo složili“ vršila u samo ono vrijeme, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „budemo“, između „složimo“ i „budemo složili“ ne bi bilo razlike. Otuda se vidi, da kad kompozicija „pohvalio budem“ ne znači, da je radnja glagolska u vrijeme, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „budem“, samo gotova, a vrši se prije toga vremena, nego da se u to vrijeme i vrši, — da se tada kompozicija „pohvalio budem“ u značenju slaže s perfektivnim prezentom („pohvalim“). Pa to potvrđuju i primjeri, koji su (kao što će se poslije vidjeti) u štokavskom dijalektu doduše rijetki, ali u čakavskom i kajkavskom sasvim obični; n. pr. kajk. Če mi *bodu vzeli* moju rusu glavu, kopajte mi jamu pri svetom Ivanu. Kukulj. Pjesme, Zagreb 1847., str. 235. (Zima, Razlike 262.) Kompozicija „bodu vzeli“ ne znači, da se radnja glagola „vzeti“ vrši prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „bodu“, a određeno tim, što se s njim počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kazuje imperativom „kopajte“, nego da se vrši u samo to vrijeme. Tko bi govorio u to vrijeme, kazao bi „vzeli su“, a to ne bi značilo, da se radnja glagola „vzeti“ izvršila prije sadašnjosti, nego u samoj sadašnjosti. Isto, što znači kompozicija „bodu vzeli“, značio bi i perfektivni prezent (recimo štokavski) „uzmu“. Istina, ostala bi još neka razlika između kompozicije „bodu vzeli“ i perfektivnoga prezenta „uzmu“, jer kompozicija „bodu vzeli“ ne znači, da se radnja glagola „vzeti“ u vrijeme fiksirano perfektivnim prezentom „bodu“ samo vrši, nego da je za to vrijeme i gotova, a perfektivni bi prezent „uzmu“ značio, da se samo vrši. Ali ova razlika iščezava gotovo posve, jer smo naprijed vidjeli, da je perfektivna radnja za ono vrijeme, u koje se vrši, svagda i gotova. Po tom bi i perfektivni prezent „uzmu“ (indirektno) značio, da se radnja glagola „vzeti“ u vrijeme fiksirano perfektivnim prezentom „bodu“ ne samo vrši, nego da je za to vrijeme i gotova.

Kao glavni rezultat našega ispitivanja valja da označimo to, da se kompozicija „pohvalio budem“ (s perfektivnim glagolom u parti-

13. A kako je onda, kad je glagol u participu imperfektivan? Imperfektivna radnja ne može biti gotova za ono vrijeme, u koje se vrši. Ona može biti gotova istom za ono vrijeme, u koje se svršuje, istom za moment svršetka. „Hvalio sam“ ne može se kazati, dokle se god vrši radnja glagola „hvaliti“. Istom u momentu svršetka njezina može se kazati „hvalio sam“. Tako se može kazati i u svako vrijeme, koje dolazi iza toga momenta, ali o tom se govorilo naprijed pod I. Ovdje se radi samo o slučaju, kad se kompozicijom „hvalio sam“ imperfektivna radnja kao gotova izriče u samom momentu njezina svršetka, kad je sam taj moment ona sadašnjost, za koju je radnja glagolska gotova. Ako pak kompozicija „hvalio sam“ znači, da svršetak imperfektivne radnje glagola „hvaliti“ pada u sadašnjost, značit će kompozicija „hvalio budem“, da svršetak iste radnje pada u vrijeme, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „budem“. Pa to potvrđuju i primjeri, koji su (kao što će se poslije vidjeti) u štokavskom dijalektu doduše rijetki, ali s tim običniji u čakavskom i kajkavskom; n. pr. čak. Kad te *budu pitali*, da ča delaš, reci njen. Mikul. 136. (Zima, Razlike 261.). Kompozicija „budu pitali“ ne znači, da se radnja glagola „pitati“ svršuje prije onoga vremena, koje je fiksirano perfektivnim prezentom „budu“, a određeno tim, što se s njim počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kazuje imperativom „reci“, nego u samo to vrijeme. Tko bi govorio u to vrijeme, kazao bi „pitali su“, a to ne bi značilo, da se radnja glagola „pitati“ svršila prije sadašnjosti, nego u samoj sadašnjosti, ne bi značilo, da „su pitali“ prije onoga vremena, u koje govornik govori, nego u samo to vrijeme. U momentu svršetka pak imperfektivna radnja postaje perfektivna; tako n. pr. „spleo sam“ znači svršetak onoga, što znači „pleo sam“, „splesti ću“ znači svršetak onoga, što znači „plesti ću“. Moglo bi se upravo reći, da je svršetak imperfektivne radnje vršenje perfektivne. Ako dakle kompozicija „hvalio budem“ znači, da u vrijeme fiksirano perfektivnim prezentom „budem“ pada svršetak imperfektivne radnje glagola „hvaliti“, a u svršetku imperfektivna radnja postaje perfektivna, *onda se kompozicija „hvalio budem“ u značenju slaže s perfektivnim prezentom istoga glagola (n. pr. „pohvalim“).*¹ S toga se u navedenom primjeru kompozicija „pitati budu“ sasvim lijepo može zamijeniti perfektivnim prezentom istoga glagola, n. pr. prezentom „zapitaju“ (Kad te zapitaju —).

Tako k drugim načinima, kako glagol od imperfektivnoga može postati perfektivan, pristupa još i taj, da kompozicija participa preterita aktivnoga II. od imperfektivnoga glagola s perfektivnim prezentom „budem“ može dobiti značenje perfektivnoga prezenta od istoga glagola, od kojega je particip. Ovaj se način od drugih razlikuje osobito tim, što kod drugih pretvorbom imperfektivnoga glagola u perfektivni sama radnja od imperfektivne postaje perfektivna, dok ovdje sama radnja ostaje imperfektivna, samo se prikazuje u momentu, kad postaje perfektivna, jer glagol ostaje imperfektivan, samo čitava kompozicija postaje perfektivna. S toga se ne može kazati n. pr. Ako snijeg danas čitav dan *padne*, ne ćemo sutra moći na put —; dok se sasvim pravilno kaže: Ako *bude* snijeg danas čitav dan *padao* itd. Osim toga valja spomenuti, da kad se imperfektivan glagol, da bi postao perfektivan, složi s prijedlogom, materijalno mu se značenje vrlo lako bitno promijeni, dok se kod naše kompozicije glagolu materijalno značenje ne mijenja ni najmanje. Ako se n. pr. glagol „čuvati“ složi makar s kojim prijedlogom, da bi postao perfektivan, svagda se složeni glagol od prostoga ne razlikuje samo tim, što je onaj perfektivan, a ovaj imperfektivan, nego ima razlika i u materijalnom značenju; tako „čuvati“ (po Vukovu Rječniku) znači: hüten, custodio; „dočuvati“ bis zu Ende hüten“, custodire usque finem; „načuvati“ versparen, reservo; „očuvati“ bis zu einer gewissen Vollkommenheit hüten, verwahren (z. B. ein Kind, einen Baum), custodio; „pričuvati“ eine Weile hüten, servo; „sačuvati“ behüten, bewahren, praeservo, caveo; „učuvati“ = sačuvati. Najmanje su se dakle glagoli „sačuvati, učuvati“ u materijalnom značenju udaljili od glagola „čuvati“. Ali ni: ako sačuvam —, učuvam — ne slaže se tako sa: ako čuvam —, kao: ako budem čuvao —, jer između ako čuvam — i: ako budem čuvao — nema baš nikakve razlike u materijalnom značenju; razlika ima samo u tom, što je ono imperfektivno, a ovo perfektivno.

Tako smo vidjeli, da se radnja glagolska u kompoziciji „(po)-hvalio sam“ doista može vršiti u sadašnjosti, a u kompoziciji „(po)-hvalio budem“ u vrijeme fiksirano perfektivnim prezentom „budem“, i to ne samo perfektivna, nego i imperfektivna radnja, ova dakako samo po tom, što u momentu svršetka, koji se za sadašnjost fiksira imperfektivnim prezentom „budem“, a ne makar koje vrijeme per-

14. Ako se kompozicija „(po)hvalio budem“ u značenju slaže s perfektivnim prezentom, valja da je nalazimo ondje, gdje se nalazi i perfektivni prezent, dakle u glavnim rečenicama kao historički ili iterativni prezent ili kao prezent u značenju futura pa u podložnim rečenicama. Ali je u istinu u štokavskom dijalektu jezika hrvatskoga u glavnim rečenicama ne nalazimo nigda, a u podložnima veoma rijetko, i to upravo s toga, što je jednaka perfektivnomu prezentu, pa je pored njega suvišna. U značenju historičkoga i iterativnoga prezenta (da za sada ostanemo kod glavnih rečenica) ne dolazi naša kompozicija ni u drugim jezicima slavenskima, ali dolazi u značenju futura, i to u novoslovenskom, u maloruskom i u poljskom jeziku. U svima tima jezicima upotrebljava se kao futur perfektivnih glagola njihov prezent, a kao futur imperfektivnih glagola (između ostaloga) i naša kompozicija. Za jezik novoslovenski isporodi n. pr. V zeleno *poletim* goro, in tankej *bom prepevala*. N. pj. (Mikl. III², 176; Sint. 773.). U jeziku maloruskom od perfektivnoga glagola „dvyhnuty“ glasi futur (= prez.) „dvyhnu“, a od imperfektivnoga glagola „pysaty“ glasi futur (pored „budu pysaty“) „budu pysať“; isp. Osadčinu gramatiku str. 86. (Mikl. III², 285.) U poljskom jeziku od perfektivnoga glagola „dźwignąć“ glasi futur (= prez.) „dźwignę“, a od imperfektivnoga glagola „pisać“ glasi futur (pored „pisać będą“) „będę pisał“; isp. Maleckoga gramatiku jezika poljskoga str. 79. (Mikl. III², 466; Sint. 806, 8.) Kompozicija „(po)hvalio budem“ može u tima jezicima dolaziti u futurskom značenju po tome, što u njima dolazi u futurskom značenju i prezent perfektivnih glagola, a ova je kompozicija, kao što smo vidjeli, jednaka perfektivnomu prezentu. Zanimljivo je to, da se u sva tri rečena jezika naša kompozicija upotrebljava za futur samo onda, ako je glagol imperfektivan. Kod perfektivnoga glagola kompozicija „(po)hvalio budem“ nije od potrebe, jer mu prezent već sam po sebi dobiva značenje futura. Samo kad je glagol imperfektivan, valja da se upotrebi naša kompozicija, koja je jednaka perfektivnomu prezentu, te lako dobiva futursko značenje, kao i pravi perfektivni prezent. Za jezik novoslovenski valja još napose zabilježiti, da u njemu danas i mjesto perfektivnoga prezenta u futurskom značenju sve običnije dolazi kompozicija „pohvalio budem“, n. pr. Zvoniti *bom pustil*, kropiti na ne krapile je bodo le moje selo, zagreble je bodo le moje

oblik, pa ne će, da bi se futur perfektivnih glagola razlikovao od futura imperfektivnih glagola t. j. da bi se kod perfektivnoga glagola za futur upotrebljavao prezent, a kod imperfektivnoga kompozicija „(po)hvalio budem“, nego nastoji, da taj nesklad izgledi tim, što kod jednih i drugih glagola za futur upotrebljava kompoziciju „(po)hvalio budem“.

U štokavskom se dijalektu jezika hrvatskoga prezent perfektivnih glagola u glavnim rečenicama više ne upotrebljava u značenju futura, pa s toga se ne upotrebljava ni kompozicija „(po)hvalio budem“. Štokavski je dijalekt za futur razvio osobit oblik, složen od infinitiva onoga glagola, kojemu se gradi futur, i od prezenta glagola „htjeti“, n. pr. „(po)hvalit ću“. Ali u čakavskom i kajkavskom dijalektu dolazi za futur i prezent perfektivnih glagola i kompozicija „(po)hvalio budem“. Primjere za prezent perfektivnih glagola u značenju futura navodi g. Zima u Razlikama str. 247—249., n. pr. Ako ja ozdravim, tebe ne *ostavim*. Jač. 460. Tam kopaj i *najdeš* jednu vuzdu. Valj. 4.; a primjeri za kompoziciju „(po)hvalio budem“ navode se na str. 325. (gdje se o toj kompoziciji kaže, da se u značenju futura nalazi u staroj čakavštini rijetko, dosta često u novijoj, a posve obično u kajkavštini), n. pr. Njega pitaj, morda ti on to *bude znal* povedat. Mikul. 52. Još nije verovala, da *bu* z menom račun *dala*. Kukulj. 187. Isp. Akadem. rječnik I, 359, β. Sudeći po primjerima, što ih navodi g. Zima, u čakavskom se dijalektu naša kompozicija može upotrebiti za futur samo onda, ako je glagol imperfektivan, a u kajkavskom i onda, ako je glagol perfektivan. Po tom nalazimo u čakavskom dijalektu istu pojavu, kao u jeziku maloruskom i poljskom, a u kajkavskom istu, kao u jeziku novoslovenskom.

Analognu pojavu nalazimo u podložnim rečenicama. U jeziku novoslovenskom perfektivni glagoli dolaze u podložnim rečenicama u prezentu, a imperfektivni primaju oblik kompozicije „(po)hvalio budem“ s istoga razloga, kao i u glavnim rečenicama, n. pr. Če perje mi *populite*, življenja mi ne vzamete. N. posl. Če *boš pila* vinčice rudeče, imela bodeš lice bolj cveteče; če pogačo *bodeš pokuš'vala*, po polti bodeš bela bolj postala. N. posl. (Janežić, Slovenska slovnica str. 210.) Ali kao što u glavnim rečenicama i perfektivni glagoli sve običnije primaju oblik naše kompozicije, da

kavski i kajkavski dijalekt jezika hrvatskoga. G. Zima kaže, da kompozicija „(po)hvalio budem“ dolazi u podložnim rečenicama najrjeđe u starijoj čakavštini i kod starodubrovačkih pisaca, a najčešće u kajkavštini i u novijoj čakavštini (Razl. 256.), n. pr. Posipaj, kud god *budeš hodil*, put z belen pešćen. Mikul. 114. Ti budeš moral vnogo podnašati, doklam nje *našel budeš*. Valj. 34. Isp. Akad. rj. I, 359, γ. Sudeći po primjerima, koje g. Zima navodi u Razl. 261—262., u čakavskom dijalektu perfektivni glagoli rijetko primaju oblik naše kompozicije, a u kajkavskom veoma često. I to se slaže s onim, što smo za te dijalekte našli u glavnim rečenicama (isp. str. 166).

U podložnim rečenicama i štokavski dijalekt kadšto pristaje uza svoje drugove. U štokavskom dijalektu perfektivni glagoli u podložnim rečenicama dolaze u prezentu, a imperfektivni se pretvaraju u perfektivne kojim mu drago od onih načina, kojima glagoli od imperfektivnih postaju perfektivni (ponajčešće tim, da se komponiraju s prijedlogom „uz“), pa i oni dolaze u prezentu, n. pr. Blago vama ako vas *uzasramote* i *usprogone* i reku na vas koje-kakve rđave riječi lažući, mene radi. Vuk, Mat. 5, 11. Ali se kod imperfektivnih glagola (ako i veoma rijetko) javlja i onaj način, što smo ga našli u novoslovenskom jeziku pa u čakavskom i kajkavskom dijalektu jezika hrvatskoga t. j. mjesto da bi se imperfektivni glagol pretvorio u perfektivni, prima oblik kompozicije „(po)hvalio budem“. Među primjerima, što ih g. Zima navodi (Razl. 263.), mislim da valja tako shvatiti ove:

Vjera moja, i tebe će, Stevo!
Dušmanima u ruke predati,
Ako ga se ne *budeš čuvao*.

N. pj. Petr. 2, 335.

(= ako ga se ne uščuvaš)

Kad se *budeš*, Pajo, *ženio*,
Ti ne uzmi star babu.

N. pj. Beg. 111.

15. Ovdje valja u kratko sakupiti rezultate dosadašnjega ispitivanja. Kompozicija „(po)hvalio sam“ može u hrvatskom jeziku imati dva značenja; ona može značiti: 1) da je u sadašnjosti gotova radnja, koja se vrši *prije sadašnjosti*, ili 2) da je u sadašnjosti radnja, koja se vrši *u samoj sadašnjosti*. Prema tomu

zantom „budem“, gotova radnja, koja se vrši *prije toga vremena*, ili 2) da je u vrijeme, koje se fiksira perfektivnim prezentom „budem“, gotova radnja, koja se *u samo to vrijeme* vrši (ako je perfektivna) ili svršuje (ako je imperfektivna). U jednom i drugom slučaju navedenom pod 2) kompozicija „(po)hvalio budem“ slaže se u značenju s perfektivnim prezentom. U štokavskom dijalektu jezika hrvatskoga nalazimo kompoziciju „(po)hvalio budem“ gotovo samo u 1. značenju, i to samo u podložnim rečenicama, a u čakavskom i kajkavskom dijalektu nalazimo je i u 2. značenju, i to i u glavnim i u podložnim rečenicama; ali se i u štokavskom dijalektu kadšto javlja 2. značenje, i to opet samo u podložnim rečenicama.

Uzme li se na um, da kompoziciju „(po)hvalio budem“ poznaju svi jezici slavenski osim lužičkih, i to svi osim poljskoga u značenju, koje je naprijed pomenuto pod 1), a novoslovenski, hrvatski (u čakavskom i kajkavskom dijalektu), maloruski i poljski i u značenju, koje je naprijed pomenuto pod 2) (isp. Miklošićevu Sintaksu 806, 8., gdje se naša kompozicija u značenju pomenutom pod 1) zove „futurum exactum“, a u značenju pomenutom pod 2) „futurum simplex“) — uzme li se to na um, mislim, da mi se ne će moći zabaviti, ako kažem, da je kompozicija „(po)hvalio budem“ živjela već u praslavenskom jeziku, i to ne samo u značenju pomenutom pod 1), nego i u značenju pomenutom pod 2). Ali na to nas ne navodi samo ovakovo općeno razmatranje, nego za to ima i direktan dokaz, koji nam podaje *kondicional*.

Najobičniji je oblik futura u praslavenskom jeziku morao biti prezent, osobito perfektivni, ali i imperfektivni (Mikl. Sint. 772, 5; 771, 2.) Tako je n. pr. od glagolâ „pohvaliti“ i „hvaliti“ futur glasio „pohvalim“ i „hvalim“ (da mjesto praslavenskoga kažem hrvatski oblik). Ako se hoće da izreče, da je neka radnja buduća ne za sadašnjost, nego za prošlost, ne može se to učiniti drukčije nego tako, da se oblik, koji znači radnju buduću za sadašnjost, metne u preterit. Ali ako je jeziku praslavenskomu valjalo u preterit metnuti prezent sa značenjem futura, morao se naći u neprilici, jer bi se aorist, u koji bi se metnuo perfektivni prezent sa značenjem futura, i imperfekt, u koji bi se metnuo imperfektivni prezent sa značenjem futura, mogli shvatiti i kao preteriti od prezenata bez

futura, nego kompoziciju „pohvalio budem“, koja mu je jednaka, te i ona može dobiti futursko značenje; niti je išao u imperfekt metati imperfektivni prezent sa značenjem futura, nego kompoziciju „hvalio budem“, u kojoj glagol sam ostaje imperfektivan, ako i jest čitava kompozicija jednaka perfektivnomu prezentu, po čemu i lakše dobiva futursko značenje nego imperfektivni prezent (te ga je u nekim jezicima slavenskima i dobila, kao što smo vidjeli u § 14.). Kao preterit od perfektivnoga prezenta „pohvalim“ bez futurskoga značenja upotrebljavao se dakle aorist „pohvalih“, a kao preterit od perfektivnoga prezenta „pohvalim (= pohvalio budem)“ s futurskim značenjem aorist „pohvalio bih“; kao preterit od imperfektivnoga prezenta „hvalim“ bez futurskoga značenja upotrebljavao se imperfekt „hvaljah“, a kao preterit od imperfektivnoga prezenta „hvalim“ (koji je zamijenila kompozicija „hvalio budem“) aorist „hvalio bih“. Tako je ona neprilika mogla posvema iščeznuti. Ali se, kao što ćemo poslije vidjeti (§ 25.), još u hrvatskom jeziku nalaze primjeri, u kojima kao preterit futura nije upotrebljen kondicional, nego aorist.

Slična je neprilika morala nastati, kad je valjalo izreći prošlu iterativnu radnju. Sadašnja se iterativna radnja u slavenskim jezicima izriče prezentom perfektivnim ili imperfektivnim; tako se jamačno izricala i u jeziku praslavenskom. Da bi se izrekla prošla iterativna radnja, valjalo je dakle prezent metnuti u preterit t. j. u aorist ili u imperfekt. Ali sada se ne bi znalo, je li to preterit od prezenta bez iterativnoga značenja ili od prezenta s iterativnim značenjem. Da bi se toj neprilici uklonio, jezik je učinio, kao u predašnjem slučaju, pa kao preterit od perfektivnoga prezenta „pohvalim“ bez iterativnoga značenja stao upotrebljavati aorist „pohvalih“, a kao preterit od perfektivnoga prezenta „pohvalim (= pohvalio budem)“ s iterativnim značenjem aorist „pohvalio bih“; kao preterit od imperfektivnoga prezenta „hvalim“ bez iterativnoga značenja imperfekt „hvaljah“, a kao preterit od imperfektivnoga prezenta „hvalim“ (koji je također zamijenila kompozicija „hvalio budem“) aorist „hvalio bih“. Tim se stvorila formalna razlika između preterita od prezenta bez iterativnoga značenja, i preterita od prezenta s iterativnim značenjem.

Tako nam kondicional, koji se u slavenskim jezicima u glavnim rečenicama upotrebljava kao preterit prezenta s futurskim znače-

češkom i gornjolužičkom, Mikl. Sint. 814, f), te se sigurno tako upotrebljavao već u praslavenskom jeziku, — podaje pozitivan dokaz za to, da se kompozicija „(po)hvalio budem“ već u praslavenskom jeziku upotrebljavala u značenju perfektivnoga prezenta. Ujedno odatle razbirmo, što je upravo kondicional, kako je postao i što znači. Kondicional je upravo preterit kompozicije „(po)hvalio budem“ sa značenjem perfektivnoga prezenta; rodila ga je nužda, da se preterit, koji pripada prezentu s kakvim osobitim (futurskim, iterativnim) značenjem, i formalno razlikuje od preterita, koji pripada prezentu bez takovoga značenja; a značenje mu se povodi za značenjem prezenta, što ga zastupa kompozicija „(po)hvalio budem“, kojoj je on preterit. Ako kompozicija „(po)hvalio budem“ zastupa prezent s futurskim značenjem, kondicional je preterit futura, ako li kompozicija „(po)hvalio budem“ zastupa prezent s iterativnim značenjem, kondicional je iterativni preterit. Ova dva značenja, u kojima slavenski kondicional dolazi u glavnim rečenicama (do kojih nam je u ovoj raspravi poglavito stalo), valja da pobliže ogledamo u hrvatskom jeziku.

16. I. Kondicional kao preterit futura nalazimo u ovim primjerima:

a) Kad je Ljutica Bogdan vojvodi Dragiji odveo šarca i ubio brata, a Dragija ga stigao i ubio, govori Dragija:

Kad je tebe šarac omilio,
Za što mi ga zaiskao nisi?
Ja *bi* ti ga *poklonio*, sine,
I tvoju *bi* trudbu *naplatio*;
Ne *bi* tako ludo poginuo,
Ni ja moga braca izgubio.

N. pj. II, 454.

Kad bi vojvoda Dragija govorio u vrijeme, dok još nije znao, hoće li Ljutica Bogdan zaiskati šarca ili ne, on bi jamačno kazao: Ako mi zaišteš šarca, ja ću ti ga pokloniti (ili prema onomu, kako se futur kazivao u jeziku praslavenskom, u kojem je kondicional i postao: ja ti ga poklonim, ili: ja ti ga budem poklonio). Ali tada, kad vojvoda Dragija doista govori, vrijeme je neizvjesnosti¹

¹ Ovo nije najzgodnija riječ, jer se na prvi mah ne dokučuje, kako se upravo za vrijeme neizvjesnosti radnja može prikazivati kao buduća.

prošlo. Ljutica Bogdan šarcea nije zaiskao, kao što se vidi iz pitanja: Zašto mi ga zaiskao nisi? A što ga nije zaiskao, tim je nastala smetnja radnji, koja bi se za vrijeme neizvjesnosti kazala rečenicom: ja ću ti ga pokloniti. Pa s toga se radnja glagola „pokloniti“ i nije izvršila. Prema onomu, kako mu se radnja glagola „pokloniti“ prikazuje samo s gledišta sadašnjosti, vojvoda Dragija sada ne može kazati drugo nego: Nijesam ti ga poklonio —, ili ako hoće da se obazre još i na to, kako mu se samo s gledišta sadašnjosti prikazuje sveza između radnje glagola „zaiskati“ i radnje glagola „pokloniti“, a prikazuje mu se kao kausalna: Budući da mi nijesi zaiskao šarcea, nijesam ti ga poklonio. Ali on može i sada imati na umu, kako mu se radnja glagola „pokloniti“ prikazivala u vrijeme neizvjesnosti, dakle u prošlosti. To on sada ne može izreći drukčije nego tako, da onaj oblik, kojim bi radnju glagola „pokloniti“ izrekao u vrijeme neizvjesnosti, dakle oblik za futur metne u preterit. Prema onomu, kako se futur kazivao u jeziku praslavenskom, u kojem je kondicional i postao, može se u preterit metnuti oblik „poklonim“ ili oblik „poklonio budem“. Ali preteritu od oblika „poklonim“ t. j. aoristu „poklonih“ ne bi se poznalo, da je preterit od oblika, koji ima futursko značenje, jer bi mogao biti preterit od oblika „poklonim“ bez futurskoga značenja. Tako se mjesto oblika „poklonim“ uzima oblik „poklonio budem“, kojemu preterit glasi „poklonio bih“. S toga vojvoda Dragija kaže: Ja bi ti ga poklonio, sine. Ako bi se obazreo još i na to, kako mu se u vrijeme neizvjesnosti prikazivala sveza između radnje glagola „zaiskati“ i radnje glagola „pokloniti“, a prikazivala mu se kao hipotetička, mogao bi sada kazati: Da si mi zaiskao šarcea, ja bih ti ga poklonio — jer indikativnom rečenicom sa „da“ kazuje se uvjet, za koji se ili zna, da se nije ispunio, ili se dvoji, da će se ispuniti; u svakom se slučaju sponira, da je prošlo vrijeme, u koje je bilo posve neizvjesno, hoće li se uvjet ispuniti ili ne, u koje je dakle vojvoda Dragija mogao kazati: Ako mi zaišteš šarcea, ja ću ti ga pokloniti. Ali on se ne osvrće na tu svezu, nego izriče radnju glagola „zaiskati“ u obliku pitanja onako, kako mu se prikazuje s gledišta sadašnjosti. Napose mi valja spomenuti, da je u vrijeme, u koje vojvoda Dragija govori, prošlo ne samo vrijeme neizvjesnosti, nego i vrijeme, u koje se vrši radnja glagola „pokloniti“ i vrijeme, u koje se vrši radnja glagola „zaiskati“

On izdade tasta na Kosovu;
 Tada Lazu nadvladaše Turci,
 I pogibe Srpski knez Lazare,
 I njegova sva izgibe vojska.

N. pj. II, 298.

Tko bi govorio u vrijeme, dok još nije bilo izvjesno, hoće li Vuk Branković izdati tasta ili ne, kazao bi: Ako Vuk Branković ne izda tasta, Laza će nadvladati (* bude nadvladao) Turke. Pošto je pak vrijeme neizvjesnosti prošlo, kao što se vidi iz riječi: Bog ubio Vuka Brankovića! on izdade tasta na Kosovu — može se to, da je radnja glagola „nadvladati“ u vrijeme neizvjesnosti bila buduća, izreći samo preteritom oblika za futur, i to s razloga, koji je naprijed naveden, samo preteritom oblika „* nadvladao bude“. S toga se i kaže: *Tad' bi Laza nadvladao* Turke. Da je između radnje glagola „izdati“ i radnje glagola „nadvladati“ u vrijeme neizvjesnosti bila hipotetička sveza, moglo bi se sada pokazati ovako: Da nije Vuk Branković izdao tasta, Laza bi nadvladao Turke. I ovdje je u vrijeme, u koje se govori, prošlo ne samo vrijeme neizvjesnosti, nego i vrijeme, u koje se vrši radnja glagola „nadvladati“, i vrijeme, u koje se vrši radnja glagola „izdati“.

c) *Išla bi* baba u Rim, ali nema s čim; *kupila bi* svašta, ali nema za šta. N. posl.

Tko bi govorio u vrijeme, dok još nije bilo izvjesno, ima li baba s čim ići u Rim, ima li za šta kupiti svašta ili ne, kazao bi: Ići će (* išla bude) baba u Rim, ako bude imala s čim, kupit će (* kupila bude) svašta, ako bude imala za šta. Pošto je pak vrijeme neizvjesnosti prošlo, kao što pokazuju rečenice: ali nema s čim, ali nema za šta —, izriče se to, da je radnja glagolâ „ići, kupiti“ u vrijeme neizvjesnosti bila buduća, preteritom futura t. j. kondicionalom: *išla bi, kupila bi*. Da je između radnje glagola „imati“ i radnje glagolâ „ići, kupiti“ u vrijeme neizvjesnosti bila hipotetička sveza, moglo bi se sada pokazati ovako: *Išla bi baba u Rim, da ima s čim; kupila bi svašta, da ima za šta* (u kojem se obliku ova poslovice često i govori). I ovdje je u vrijeme, u koje se govori, prošlo vrijeme neizvjesnosti, ali nije prošlo ono vrijeme, u koje se vrši radnja glagolâ „ići, kupiti“; radnja se ovih glagola za vrijeme, u koje se govori, vrši u budućnosti, dok se radnja glagola „imati“ vrši u sadašnjosti.

Ovdje je izrečeno ne samo to, da je prošlo vrijeme, za koje je radnja glagola „udati se“ bila buduća, nego i to, da je u to vrijeme između radnje „uzdati se“ i radnje „udati se“ bila hipotetička sveza; da žena, koja upotrebljava tu posloviću, govori u to vrijeme, kazala bi: Ako se ne budem uzdala, ne ću se udati (* ne budem se udala). U vrijeme, u koje se govori, prošlo je opet i vrijeme neizvjesnosti, i vrijeme, u koje se vrši radnja glagola „udati se“, i vrijeme, u koje se vrši radnja glagola „uzdati se“.

e) Da sam ja taj zanat znao, *ne bih* danas *čuvao* seoskijeh goveda. N. prip. 174.

Ovaj se primjer od pređašnjega razlikuje samo tim, što u vrijeme, u koje se govori, radnja glagola „čuvati“ nije prošla, nego se vrši upravo u to vrijeme, dok je radnja glagola „znati“ u to vrijeme prošla. Ali je sa svim tim prošlo vrijeme, u koje bi se kazalo: Ako budem ja taj zanat znao, ne ću čuvati (* ne budem čuvao) seoskijeh goveda.

f) Da je meni careva djevojka da me poljubi u čelo, još *bih* te više *bacio*. N. prip. 47.

Radnja glagola „baciti“ za vrijeme, u koje se govori, nije prošla, nego buduća, dok je radnja glagola „biti“ sadašnja; cf. primjer e). Ali je sa svim tim prošlo vrijeme, u koje bi se kazalo: Ako bude meni careva djevojka, još ću te više baciti (* budem bacio).

g) Da ti umreš, ja *bih* te *žalila*. N. pj. here. 142.

Za vrijeme, u koje se govori, radnja je glagola „žaliti“ buduća, buduća je i radnja glagola „umrijeti“, pa opet je prošlo vrijeme, u koje bi se kazalo: Ako ti umreš, ja ću te žaliti (* budem žalila). Ovdje se rečenicom sa „da“ ne kazuje uvjet, za koji se zna, da se nije ispunio, nego uvjet, za koji se samo dvoji, da će se ispuniti. Ali i za onoga, tko samo dvoji, da će se uvjet ispuniti, prošlo je vrijeme neizvjesnosti, vrijeme, u koje je bilo posve neizvjesno, hoće li se uvjet ispuniti ili ne, u koje bi se dakle u ovom slučaju bilo kazalo: Ako umreš, ja ću te žaliti.

h) Kad bi trgovac svagda dobivao, *ne bi se zvao* trgovac nego dobivalac. N. posl.

Kondicionalna rečenica sa „kad“ upotrebljava se onako, kao i indikativna sa „da“. Isti bi smisao imala rečenica: Da trgovac svagda dobiva, ne bi se zvao trgovac nego dobivalac (cf. Lovac da uvijek plavi, *uvjet* bi se *posao* e ne *lovac* N. posl.). Ovdje se

prošlo vrijeme, u koje je bilo posve neizvjesno, hoće li trgovac svagda dobivati ili ne, u koje bi se dakle bilo kazalo: Ako trgovac bude svagda dobivao, ne će se zvati (* ne bude se zvao) trgovac nego dobivalac. I radnja glagola „zvati“ i radnja glagola „dobivati“ vrši se u sadašnjosti.

- i) Pa kad ona ne bi poslušala,
 Ja *bih* njene ruke *osjekao*
 Il' njezine oči *izvadio*.

N. pj. II, 235.

Ovaj je primjer analogan onomu pod g). Kondicionalnom rečenicom sa „kad“ naznačuje se, da Marko dvoji, da će se uvjet ispuniti. Odatle se vidi, da je u ono vrijeme, u koje se govori, već prošlo vrijeme, u koje bi Marko bio kazao: Ako ona ne poslušaj, ja ću njene ruke osjeći (* budem osjekao). Za ono vrijeme, u koje se govori, buduća je i radnja glagola „poslušati“ i radnja glagola „osjeći“. Ali vrijeme, u koje bi se kazalo: Ako ona ne poslušaj, ja ću njene ruke osjeći —, sa svim je tim prošlo.

U svima navedenim primjerima vrijeme, u koje bi se radnja nekoga glagola izrekla kao buduća, prošlo je za ono vrijeme, u koje se govori. S toga se i izriče preteritom futura t. j. kondicionalom. A prošlo je ono vrijeme zato, što se nije ispunio ili što se dvoji, da će se ispuniti uvjet vršenju one radnje, koja bi se imala vršiti u budućnosti. Jer ta se radnja samo dotle prikazuje kao buduća, dok je posve neizvjesno, hoće li se ili ne će ispuniti uvjet za nju. Kako se zna, da se uvjet nije ispunio, ili dvoji, da će se ispuniti, već je prošlo ono vrijeme neizvjesnosti, za koje se radnja prikazivala kao buduća. Kad se god uvjet nije ispunio ili se dvoji, da će se ispuniti, može se suponirati vrijeme, za koje je bilo posve neizvjesno, hoće li se uvjet ispuniti ili ne, i za koje se radnja, koja stoji do toga uvjeta, prikazivala kao buduća. Istina, ne mora se svagda suponirati to vrijeme, ali ako se suponira, nužno pada u prošlost; a doista se suponira svagda, kad se god upotrebljava kondicional kao preterit futura.

Da se uvjet nije ispunio, naznačeno je samostalnom rečenicom u primjerima a), b), c); rečenicom sa „da“ u primjerima d), e), f); rečenicom sa „kad bi“ u primjeru h). A da se dvoji, da će se uvjet ispuniti, naznačeno je rečenicom sa „da“ u primjeru g);

Nemoj sutra na Bojanu doći
 Ni donijet' ručak majstorima,
 Jer ćeš svoju izgubiti glavu.

N. pj. II, 118.

Jednu i drugu mogućnost možemo obuhvatiti riječju: sposobnost subjektova, jer i tim, što je neka radnja objektivno moguća, postao je subjekt sposoban, da je vrši. Na *spremnosti* ili na *sposobnosti* subjektovoj (ili na jednoj i drugoj, isp. naprijed navedeni primjer iz N. pj. II, 212.) osniva se budućnost svake radnje. Ali ako je subjekt spreman ili sposoban vršiti neku radnju, otuda još ne slijedi, da će se radnja doista vršiti. To obično stoji još do kojekakvih uvjeta. Često se najglavniji od njih i kaže rečenicom s „ako“, n. pr. Ići će baba u Rim, ako bude imala s čim. Ovdje se budućnost radnje glagola „ići“ osniva na spremnosti subjektovoj (spremna je ići — ići će), a vršenje joj stoji poglavito do onoga, što se kazuje rečenicom s „ako“. Ako se uvjet ne ispuni, radnja se glagola „ići“ ne će više moći izreći futurom kao buduća u sadašnjosti, nego kondicionalom kao buduća u prošlosti (Išla bi baba u Rim, ali nema s čim), ali spremnost subjektova tim ne će prestati, nego će se pače još jače isticati, jer se ne će više gubiti u budućnosti. Spremnost ne će prestati dotle, dok god ne prođe vrijeme, u koje se radnja glagola „ići“ ima vršiti. Dok god ne prođe to vrijeme, moći će se (kao i u ono vrijeme, dok je radnja bila buduća za sadašnjost) još uvijek kazati: spremna je ići. Istom onda će se kazati: spremna je *bila* ići.

Moglo bi se reći, da je futurom „ići će“ bilo izrečeno dvoje: 1) da je baba spremna ići u Rim, 2) da će baba ići u Rim (ako bude imala s čim). Otkad se zna, da nema ići s čim, zna se, da ne će ni ići; radnja je glagola „ići“ dakle prestala biti buduća za sadašnjost, te se može izreći samo još kao buduća za prošlost t. j. kondicionalom. Tim što se radnja glagolska kondicionalom izriče kao buduća za prošlost, izriče se ujedno, da je prestala biti buduća za sadašnjost. Što se futur zamijenio kondicionalom, tim se poreklo 2. od ona dva značenja, što ih je imao futur, ali se nije poreklo 1. Da bi bila prestala spremnost subjektova za radnju glagolsku, nije naznačeno baš ničim. Što kondicional znači, da je radnja glagolska bila buduća u prošlosti, tim, istina, znači i to, da je subjekt u prošlosti bio spreman vršiti tu radnju, ali ne znači, da je sada

eo ipso pokazuje, da je prestala biti buduća za sadašnjost, da se ne će vršiti. Tako se kondicionalom pokazuje, da je radnji budućnost prestala, ali subjektu spremnost ostala. S toga se kondicionalom jače ističe spremnost subjektova nego futuro.

Pa onda: što vrijeme vršenju radnje nije još prošlo, ona se još uvijek može vršiti, ako se de facto i ne će vršiti, samo ako se ispuni uvjet. Ako se i kaže: Išla bi baba u Rim, ali nema s čim —, opet ostaje mogućnost, da baba ide u Rim, samo ako bude imala s čim. A to je moguće samo onda, ako se u subjektu postojano nalazi ono svojstvo, koje je potrebno za vršenje radnje, a to je u ovom slučaju njegova spremnost. Tako izbija na površinu upravo to svojstvo subjektovo. tako se čini, da kondicional znači upravo spremnost subjektovu. Isto vrijedi u analognom slučaju za sposobnost.

Ali sve to vrijedi samo za slučaj, da radnji glagolskoj, koja se izriče kondicionalom, vršenje pada u budućnost. Ako je vrijeme vršenju glagolske radnje prošlo, prestala je za nju i spremnost ili sposobnost subjektova; a između ona dva značenja, što ih je imao futur, nastala je opet ona ista sveza, koja je među njima bila, dok je radnja bila buduća za sadašnjost, samo što sada jedno i drugo značenje vrijedi samo za prošlost t. j. (prošla) spremnost ili sposobnost ističe se samo toliko, koliko se isticala, dok je radnja bila buduća za sadašnjost. Najjače se dakle spremnost ili sposobnost subjektova u kondicionalu ističe onda, kad je radnja glagolska doduše već prestala biti buduća (za sadašnjost), ali vrijeme vršenju njezinu nije još prošlo, dakle kod realnoga kondicionala i kod onoga irealnoga, kojemu se radnja vrši u budućnosti.

Odatle se vidi, kako u kondicional ulazi smisao spremnosti ili sposobnosti, i to: ako se kondicionalom izriče radnja, koja se vrši u budućnosti, spremnost je ili sposobnost sadašnja, ako li se kondicionalom izriče radnja, koja se vrši u prošlosti ili u sadašnjosti, spremnost je ili sposobnost prošla. Prema tomu mogu se kondicionali u primjerima, što su navedeni u § 16., redom zamijeniti ovako:

- a) poklonio bih — spreman sam bio pokloniti;
- b) Laza bi nadvladao — sposoban je bio (mogao je) nadvladati;
- c) išla bi — spremna je ići;

e) ne bih danas čuvao — sposoban sam bio (mogao sam) ne čuvati danas;

f) bacio bih — sposoban sam (mogu) baciti;

g) žalila bih — spremna sam žaliti;

h) ne bi se zvao — sposoban je bio (mogao je) ne zvati se;

i) osjekao bih — spreman sam osjeći.

Kod irealnoga kondicionala, kojemu se radnja vrši u prošlosti ili u sadašnjosti, spremnost je ili sposobnost prošla (u primjerima a), b), d); e), h); kod irealnoga kondicionala, kojemu se radnja vrši u budućnosti, spremnost je ili sposobnost sadašnja (u primjerima c), f); kod realnoga kondicionala spremnost je ili sposobnost svagda sadašnja (u primjerima g), i). Kad je spremnost ili sposobnost prošla, kondicional je svagda irealan, ali kad je spremnost ili sposobnost sadašnja, kondicional nije svagda realan (isp. primjere c), f). Po onom, što je naprijed rečeno, jače se ističe sadašnja spremnost ili sposobnost nego prošla.

18. Napose valja spomenuti kondicional u samostalnim rečenicama, gdje nije osobitom rečenicom naznačen uvjet, koji se nije ispunio ili za koji se dvoji, da će se ispuniti. Najprije se pita, kako valja razumijevati taki kondicional. Uzmimo konkretan primjer:

Da kakvi su golaći junaci!

Ubili bi pod oblakom ždrala,

A kamo li na zemlji junaka!

N. pj. IV, 265.

Ja držim, da se ne misli, da vršenje radnje glagola „ubiti“ ne bi stajalo ni do kakva uvjeta; sigurno se misli na nekakav uvjet, ako i nije izrijekom naznačen, i to jamačno na onaj, koji je prirodni uvjet vršenju radnje glagola „ubiti“, te se razumije sam sobom, pa s toga ga i ne treba izrijekom naznačivati, a mogao bi se kazati n. pr. rečenicom: da odapnu na nj pušku. Suponirati valja: ubit će (* ubili budu) pod oblakom ždrala, ako odapnu na nj pušku. Ali za taj se uvjet dvoji, da će se ispuniti, ili se bar ne misli, da će se ispuniti, već zato, što govornik nema na umu nikakav konkretan slučaj. S toga se futurska rečenica okreće u kondicionalnu, a uvjetna s „ako“ u uvjetnu sa „da“, kao i u primjeru g) u § 16.; dakle: ubili bi pod oblakom ždrala, da odapnu na nj pušku. Ali taki se uvjet može razumjeti sam sobom, te ga

Takav je i ovaj primjer :

A za jedno mlado crnooko,
Dala b' zanjga iljadu dukata.
N. pj. I, 314.

Suponira se: za jedno mlado crnooko dat éu (* dala budem) iljadu dukata, ako se bude prodavalo. Ali se dvoji, da ée se uvjet ispuniti, da ée se momci prodavati poći (premda djevojka počinje pjesmu ovako: Kad ée ono krasno vreme doći i momci se prodavati poći!) S toga se čitava rečenica okreće u ovu: za jedno mlado crnooko dala bih iljadu dukata, da se prodaje. Ali taki se uvjet kao prirodni uvjet radnje glagola „dati“ razumijeva sam sobom, te se lako može izostaviti.

Tako je i onda, kad se radnja glagolska vrši u prošlosti, n. pr.:

Stade uka iz Rudine Vuka,
Carska bi se sila prepanula,
A ne mrtva Korjenička vojska.
N. pj. IV, 517.

Suponira se: carska ée se sila prepanuti (* bude se prepanula), ako se pridesi. Ali se taj uvjet nije ispunio. S toga se čitava rečenica okreće u ovu: carska bi se sila prepanula, da se pridesila. Ali taki se uvjet kao prirodni uvjet radnje glagola „prepanuti“ razumijeva sam sobom, te ga ne treba izricati napose.

U opée se dakle može kazati: gdje god nije osobitom rečenicom naznačen uvjet, koji se nije ispunio ili se dvoji, da ée se ispuniti, ima se na umu uvjet, koji je prirodni uvjet radnji onoga glagola, koji je u kondicionalu, te se lako može izostaviti. Ali kondicional valja tumačiti isto onako, kao i u onim slučajevima, kad je osobitom rečenicom naznačen uvjet, koji se nije ispunio ili se misli, da se ne ée ispuniti.

U primjerima N. pj. IV, 265 i I, 314. ističe se sposobnost i spremnost subjektova jače nego li sposobnost u primjeru N. pj. IV, 517. (ubili bi = mogu ubiti, dala bih = spremna sam dati, prepanula bi se = mogla se prepanuti). To dolazi odatle, što u prva dva primjera imamo onaj slučaj, za koji je u pređašnjem paragrafu kazano da se u njemu sposobnost ili spremnost najjače ističe, t. j. slučaj, da radnji glagolskoj, koja se izriče kondicionalom, vršenja pada u budućnost, dok joj u trećem primjeru vr-

kao izraz za sposobnost ili spremnost subjektovu, n. pr. *Našao bi dlaku u jaju*. N. posl. (= sposoban je, može naći). *Grnuo bi vatru rukama* (kad se kazuje za koga od mlađijeh da je poslušan). N. posl. (= spreman je grnuti). Kod prvoga se primjera suponira: *naći će* (* našao bude) dlaku u jaju (ako je pođe tražiti). Ali budući da se dvoji, da će se uvjet ispuniti, da će čovjek, o kojem se govori, ići tražiti dlaku u jaju, okreće se to u: *našao bi dlaku u jaju* (da je pođe tražiti). No taj uvjet ne treba naznačivati, jer se razumijeva sam sobom. Kod drugoga se primjera suponira: *grnut će* (* grnuo bude) vatru rukama (ako mu tko zapovjedi). Ali se dvoji, da će mu itko takovo što zapovjediti. S toga to prelazi u: *grnuo bi vatru rukama* (da mu tko zapovjedi). Ali taj se uvjet razumijeva sam sobom, s toga se i ne spominje izriječkom.

Ja ne ću da kažem, da je svaka samostalna rečenica s kondicionalom taj proces doista prošla, nego sam htio samo da pokažem, kako valja razumijevati kondicional u samostalnim rečenicama, poimence u poslovicama. Kad se osjetilo, da se kondicionalom može izričati sposobnost ili spremnost subjektova, stao se kondicional upotrebljavati doista kao izraz za sposobnost ili spremnost subjektovu bez obzira na rečeni proces. Tako se grade samostalne rečenice s kondicionalom, da se na pomenuti proces i ne misli.

19. Iz onoga, što je o postanju kondicionala rečeno, vidi se, da je kondicional svagda preterit kompozicije „(po)hvalio budem“; s toga može imati samo jedan oblik, izričala se njim radnja, kojoj vrijeme vršenja nije još prošlo, ili radnja, kojoj je vrijeme vršenja već prošlo. Tako se u primjerima, koji su u § 16. navedeni pod a), b), d), kondicionalom izriče radnja, kojoj je vrijeme vršenja već prošlo, a u primjerima pod c), f), g), i) radnja, kojoj vrijeme vršenja nije još prošlo, pa opet u jednim i drugim primjerima kondicional ima isti oblik t. j. oblik „(po)hvalio bih“. Vršiti li se radnja onoga glagola, koji je u kondicionalu, u prošlosti ili u sadašnjosti ili u budućnosti, to nije naznačeno u obliku kondicionala, nego se obično razbira iz vremena, u koje se vrši ona radnja, koja je uvjet kondicionalnoj radnji. Ako se uvjetna radnja vrši u prošlosti, redovno se i kondicionalna vrši u prošlosti (isp. primjere pod a), b), d) u § 16.); ako li se uvjetna radnja vrši u sadašnjosti ili u budućnosti, redovno se i kondicionalna vrši u sadašnjosti ili u

kondicionalna radnja vrši u sadašnjosti. A često nema ni toga, nego valja iz konteksta razabrati, u koje se vrijeme vrši kondicionalna radnja; tako poimence onda, kad uvjetne rečenice i nema; ipak se može kazati, da se u poslovičama kondicionalna radnja svagda vrši u budućnosti.

Ali za kondicional, kojim se izriče radnja, kojoj je vrijeme vršenja već prošlo, javlja se i osobit oblik, u kojem je kondicionalu dometnut još i particip praet. act. II. glagola „biti“: „(po)hvalio bih bio“. Takav se kondicional potvrđuje od XV. vijeka. Daničić kaže u Akad. rj. I, str. 366., da je takav kondicional vrlo rijedak. A g. Zima dodaje u Sint. razl. str. 326., da je takav kondicional „vrlo rijedak u štokavštini i, kako mi se čini, u starodubrovačkom govoru, češće ga nađoh u starijoj čakavštini, a vrlo često u novijoj čakavštini i u kajkavštini, tako da se to može smatrati kao karakteristično svojstvo čakavštine i kajkavštine“. U štokavskom dijalektu našao je g. Zima takav kondicional samo u dvije zbirke pjesama i pripovijedaka (u Marjanovićevoj i Stefanovićevoj), i to svega šest primjera (Sint. razl. 328.), n. pr. Mol' se bogu, gdje sam ja spavala, *lila bih* te ja živa *prošđrila*. Marj. 40. Jer da ja nisam devojkju oteo i zmaja ustrelio, on *bi* nju opet *odneo bio*. Stef. 108.

20. Navesti ću još nekoliko karakterističnih primjera za kondicional u *samostalnim* rečenicama. Primjere ću podijeliti na dvije grupe: na primjere, u kojima se kondicionalna radnja vrši u sadašnjosti ili u budućnosti, i na primjere, u kojima se kondicionalna radnja vrši u prošlosti. Prvu ću grupu podijeliti opet na dvije grupe prema tomu, da li se kondicionalom kazuje sposobnost ili spremnost subjektova. Pojedine ću primjere u ovim grupama grupirati po nekim karakterističnim obilježjima. Da ću svaki primjer metnuti na pravo mjesto, ne nadam se ni sam, jer je bez formalnoga kriterija kadšto veoma teško odrediti, kamo koji primjer pripada. Ipak mislim, da mi valja učiniti takav pokušaj već zato, da bi se lakše ispitalo, koliko su opravdane moje misli o kondicionalu.

A. Radnja se glagolska vrši u *sadašnjosti* ili u *budućnosti*:

1. Kondicionalom se izriče *sposobnost* subjektova:

a) Smetnja, da se radnja glagolska više ne može izreći kao buduća, karnič se *adverzativnom* rečenicom „*ali*“: *Čuopodaru*. Po-

IV, 302. — *Lasno bi se, brate, iženili*; al' kad tuđe seje sastavimo, tuđe će nas seje zavaditi. II, 43.

b) Smetnja, da se radnja glagolska više ne može izreći kao buduća, ne kazuje se nikakvom osobitom rečenicom: Da lep ti je Rumeniloviću! *Ne bi ga se za dan nagledala, ni za tavnú noću naljubila*. N. pj. I, 456. — Nekada sam vidarica bila, ja *bih* tvoga brata *izvidala*. II, 50. — Čini mi se, za mene *bi bila*. III, 132. — Jeste vjera tvrđa od kamena, kamen *bi se* studen *rastopio*, nevjere ti ne *bih* učinio. III, 139. — Još se Jakov od Turaka brani, prije *bi se* nebo *prolomilo*, jali žarko *pomrčalo* sunce, no se Jakov predao Turcima. IV, 446. — Od Ajke je i viša i ljepša, i bolje je knjigu naučila, i carev *bi* ferman *proučila* i pašine dvije buruntije. N. pj. here. 38. — Pak kad metnu u džepove ruku, pa se šeću same po sokaku, i kad okom na momka povuku, i ti *bi se* pašo *prevario*, i ti *bi* im *obljubio* lice. N. pj. here. 85. — Istina da je mali kao biberovo zrno, al' on *bi* mene *izbavio* (isp. naprijed: — ti me ne možeš izbaviti; jedan je samo koji *bi mogao*, ali toga nema). N. prip. 266. — Mene zovu vezirski sinovi na zijafet, pa *bi* i tebi *bilo* lijepo. N. prip. 271.

Kadšto ima kondicionalna rečenica dodatak s „(a) kamo li: Da lud li si, čelebija Mujo! *Ne bi* mene ni za sluge *bio*, a kamoli, da mi lice ljubiš! N. pj. I, 563. (isp. N. pj. here. 53.) — Ja kakve su Foćanke djevojke, *mamile bi* sa neba oblake, kamo l' ne bi sa zemlje junake! III, 568. (isp. N. pj. here. 22.) — Ne boj mi se, bećare Jovane! *Krila bih* te tri godine dana, a kamo li sutra do 'vog' sata. N. pj. here. 80.

c) *Poslovice*: Guju za rep *ne bi izvukao* (taki je šibljak). Nar. posl. — Iz jalove *bi* krave tele *izmamio*. ib. — Iz kamena *bi* suza *udarila* (Kad se što žalostivo govori ili čini). ib. — Kakav je (izdrpan), *oprosio bi* njime bijeli svijet. ib. — Kroz prsten *bi prošla* (Kaže se za tanku košulju). ib. — *Kupio bi* ga za mekinje (Tako je bogat prema onome drugome). ib. — *Ne bi* ga *nadlajalo* devetoro pasa (Kad koji mnogo zna govoriti). ib. — *Odr-o bi* međeda o njega (Kad je ko zdrav i jak). ib. *Poplašio bi* buljuk goveda (Kad je ko neočešljan i čupav). ib. — *Preveo bi* ga žedna preko vode. ib. — Što *ne bi* čovek ni u snu *snio* (n. pr. govori se na koga). ib. — U njedrima *bi* ga *nosio* (Reče se za lijepo sijeno). ib. — Više *bi* *nosio* nego *bi* biskup *blagoslovio* (Kaže se za ve-

2. Kondicionalom se izriče *spremnost* subjektova.

a) Smetnja, da se radnja glagolska više ne može izreći kao buduća, kazuje se *adversativnom* rečenicom: *Igrao bi, skakao bi*, rom sam na nogu. N. pj. I, 185. — Ja *bi* s tobom *besedila*, ne smem od majke. I, 426. — *Zcao bi* te, da se napijemo, nemam ovde vina ni rakije. II, 481. — Izvedi, brate, sestru na ugled! — *Izveo bi* je, al' mi je žao. I, 24. — San me mori, san me lomi, *spavala bih* ja; ali mene sanak ne će, nego Jova mog. I, 193. — Ja *bi* ti, sejo, *došao*, ali mi ne da tuđinka. I, 212. — *Ljubio b'* te, lepoto devojko! ali ne smem od brata tvojega. I, 215. — *Isk'o bi* je, al' je ne da majka; *ukr'o bi* je, al' je čuva straža. I, 359. — *Pjevala bih*, al' ne mogu sama. I, 377. — Ja *bi* tebe, brate, *poperao*, al' sam sinoć mlogo pio vino u planini s vilom Ravijojlom. II, 215. — Ja *bih* tebi nešto *besjedio*, ali ne znam, jeli tvoja volja! II, 635. — *Oženio bih* se i ja i Mija, ali nema hljeba i vina. N. posl. — *Došao bih*, nego preko ove rijeke ne mogu pregaziti. N. prip. 296. — Ljepa ti si, licpotice Ajko! *Ljub'o bih* te, ama si malena. N. pj. here. 198. — Kad to carev sin vide, jako se prepone. *bi se vratio*, ama se ne može, nema se kud kamo. N. prip. 189. — Čock *bi htio* da vode *pije*, ama ne može da dovati. N. prip. 195. — Sve *bi dao*, što si zaiskao, tek ne smijem, mili po-bratime, dok ne pitam cara Aleksandra. N. pj. IV, 337.

Napose navodim rečenice s glagolom „*oprostiti*“ i sl.: I taj *bismo* zulum *oprostili*, valja predat' carevu miriju; ne možemo zulum oprostiti — N. pj. IV, 464. — A sve *bi* ti, brate, *oprostio*, ali si mi izdr-o dolamu. II, 361. — I te *bi* im jade *oprostili*, al' vidite l', đe će gore biti? IV, 241. — I taj *bi* mu zulum *pregoreo*, al' ne mogu Airović - Ibra. IV, 380. — Pa još za to *ne bi* ni *žalila*, što nam s' ne da mladim udavati, i junakom mladim oženiti; nego evo i veće nevolje. II, 419. — Te *bi* jade raja *oprostila*, no ne može jade oprostiti. IV, 485.

b) Smetnja, da se radnja glagolska više ne može izreći kao buduća, ne kazuje se nikakvom osobitom rečenicom: Ja ću biti paš' u Sarajevu. Čudan *bih* ti adet *postavila!* N. pj. I, 298. — Tebe *ne bih* ja *uzela* za svu tvoju kraljevinu. I, 343. — *Ne bih* ti se mlada *pokrstila* ni za kakvo blago od svijeta do za tvoju na ramenu glavu: ako ćeš mi dati vjeru tvrdu, da me hoćeš uzet' za linbovu, ja se hoću pokrstit' za nago. II, 615. — Kaži more-

muštuluka *dala* za deliju Koičić-Ivana. III, 541. — Prije *bi* se oni *pomamili*, nego *bi* se Turcima *predali*. IV, 244. — I dok mi je sablje Madžarkinje, ja *b'* na cara junak *udario*, lavi *bi* mu čador *bastisali*. IV, 290. — Za brata *bih* crne oči *dala* N. pj. herc. 118. — Video sam ti prekrasnu livadu. Onde *bih* ti *stajao* tri dana da se one krasote *nagledim*. N. prip. 91.

Rečenice s „*a kamo li*“: *Ne bi* ti se ja sad *povratila* za sve blago cara čestitoga, a kamo *li* za tvoje dukate. N. pj. I, 604. — Kakvu imam ja na domu Fatu! *Ne bih* Fatu ni za pašu *dala*, a kamo *li* Serajliji Muju! N. pj. herc. 31.

Rečenice s „*rekao bih*“: Oni viču, *rek'o b'*, vino *piju*. N. pj. IV, 173. — Da kakav je bečar Useine! *Rekao bi*, i *zakleo bi se*, da je Ajka lijepa *devojka* N. pj. herc. 13. — Zadrma se cijeli dvor, neka huka, vriska, pjevanje, sijevanje, *bi rekao* sama vatra oko dvora *sipa*. N. prip. 185. — Ja *bi rekao* da je živ tvoj čoek, pa on te *uči*. N. prip. 204. — Kad to ču ovi mladić, otrča put onoga mjesta, *đe* mu je starac balotu *bacio*, dok na jedan put *rekao bi* pade nebo na zemlju. N. prip. 231.

c) *Poslovice*: *Dao bi* mu i košulju svoju. N. posl. — *Grnuo bi* vatru rukama (Kad se kazuje za koga od mladijeh da je poslušan). *ib.* — I oca *bi* za novce *prodao* (Kaže se tvrdici). *ib.* — *Ne bi dao* ni Bogu tamjana (Tako je tvrd). *ib.* — *Ne bih ga poljubio* ni kroz devet ponjava. *ib.* — *Skinuo bi* s matere Božje pokrov (Kad ko krade ili onako grabi sebi). *ib.* — *Utočio bi* ti i krvi ispod grla (Tako je dobar i podašan, ili, tako ima koga rado). *ib.*

B. Radnja se glagolska vrši u *prošlosti*:

a) Smetnja, da se radnja glagolska nije vršila, kazuje se *adver-sativnom* rečenicom: Al' *bi* njega Turčin *pogubio*, u Bakala vjerna sluga bješe. N. pj. IV, 269. — Davno *bih* vas *poslao* na čabu, al' se bojim hajdučke Maltije. III, 84. — *Ne b'* *uteklo* dijete Pavlica, al' se bješe vrglo na ujaka, — i uteče, vesela mu majka! III, 465. — A ni ono *ne bi poginulo*, ali smotri toke na Turčinu. IV, 191. — Al' se Stojan *ne bi porratio*, *čer'o bi* ga makar i pješice, ali Katić *prist'o* za Stojanom. IV, 192. — A ni on im *ne bi utekao*, al' u Deda mlogo prijatelja. IV, 208. — Doista *bi* Marko *poginuo*, al' opazi Gluvac Mihailo. IV, 271. — Ali nesrećom ispred samoga rođenja *pođe* negde izvan kuće i zaboravi snimiti s grla oni zapis, i *ne bi se* ni *tadaj desitila*, nego joj *dođe* nekakva

se varaš Marku rad' junaštva, no se na te jesam ražljutila, šta s' vidio, šta si smilovao a na tome vojvodi Milošu. N. pj. II, 238.

Smetnja se kazuje rečenicom, koja se počinje s „*moli boga*“ (= hvali bogu) i sl.: Moli Boga, Kraljeviću Marko! đe se nisam probudila bila, dok je Musa u životu bio, od tebe *bi* trista jada *bilo*. N. pj. II, 409. (isp. I, 121; I, 444.) — Mili bože, na svemu ti fala! kad s' desiše zatvorena vrata na kulama i na kapijama, više *b'* Vuče jada *učinio*. II, 591. — Sreća tvoja, lepoto devojko! što se nisi jabuke mašila, il' jabuke, il' prstena zlatna, vera moja tako mi pomogla! obe *bi* ti *odsekao* ruke. II, 245. (isp. naprijed na str. 172. primjer iz N. pj. II, 298.)

Smetnja se kazuje *pitanjem*: Za št' me nisi prije bratimila, sve *bi sam* ti svate *ostavio*, i baš glavom Avrama spaiju? N. pj. III, 504. (isp. naprijed na str. 170. primjer iz N. pj. II, 454.)

b) Smetnja, da se radnja glagolska nije vršila, ne kazuje se ni kakvom osobitom rečenicom: Njega čekah za devet godina, njega čekah u babovu dvoru, i još *bih* ga za devet *čekala* u Žabljaku u vašemu gradu. N. pj. II, 555. — Da moj šura, vojevoda Janko! Sestru *ne bi* za boljeg *udao*, brez blaga je *ne bi* ni *udao*. II, 620. — Do ramena otkide mu glavu, *ne bi* sablja ljevše *porubila*. III, 308.

21. II. Kondicional kao iterativni preterit. Radnja, koja se ponavlja u sadašnjosti, kazuje se u hrvatskom jeziku obično onako, kao što se kazuje i u drugim jezicima slavenskim i kao što se jamačno kazivala i u jeziku praslavenskom t. j. perfektivnim ili imperfektivnim prezentom; n. pr. Vrijeme grad *gradi* pa ga vrijeme i *razgradi*. N. posl. (isp. Miklošićevu Sintaksu str. 776, 7.). Prema tomu valja da se radnja, koja se ponavlja u prošlosti, kazuje preteritom perfektivnoga ili imperfektivnoga prezenta t. j. aoristom ili imperfektom. Po tom bi ono, što bi se za sadašnjost kazalo ovako: Što za dan na vojski *dobije*, za noć ja i on *popijemo* — za prošlost valjalo kazati ovako: Što za dan na vojski *dobi*, za noć ja i on *popismo*. Ali sada se ne bi znalo, da su aoristi „dobi, popismo“ preteriti od prezenata s iterativnim smislom, da se dakle radnja, koja se njima kazuje, u prošlosti ponavljala; jer bi mogli značiti i radnju, koja se u prošlosti vršila samo jedan put. Perfektivni prezenti „dobije, popijemo“ sami sobom pokazuju, da im je smisao iterativni, a ne preteriti, i da se ne mogu koristiti za preterit.

247.), prva dva značenja isključuje kontekst, koji ne dopušta misliti ni na budućnost ni na prošlost. A kod aoristâ ovaj moment otpada te nastaje sumnja, znače li, da se radnja glagolska u prošlosti ponavljala ili vršila samo jedan put. Da bi se ova sumnja uklonila, upotrebljava se kao preterit perfektivnoga prezenta s iterativnim smislom preterit kompozicije „pohvalio budem“, koja se s perfektivnim prezentom posve slaže. Dakle budući da se mjesto: Što za dan na vojski *dobije*, za noć ja i on *popijemo* — može kazati: Što * *bude* za dan na vojski *dobio*, za noć * *budemo* ja i on *popili* —, a preteriti prostih prezenata ne bi jasno značili iterativnosti u prošlosti, upotrebljavaju se u tom značenju mjesto njih preteriti složenih prezenata, te se kaže: Što *bi* za dan na vojski *dobio*, za noć *bismo* ja i on *popili*. N. pj. I, 444. — Analogno bi ono, što bi se za sadašnjost kazalo ovako: . . . mi imamo mnogo košnica, pa ih ja svako jutro *brojim* — za prošlost valjalo kazati ovako: . . . mi imadijismo mnogo košnica, pa ih ja svako jutro *brojah*. Ovdje se ne može kazati, da se sada ne bi znalo, da imperfekt „brojah“ ima iterativni smisao, jer to jasno pokazuje dodatak „svako jutro“. Ali jeziku to nije dosta, nego hoće i taki glagolski oblik da upotrebi, koji će već sam sobom pokazivati, da mu je značenje iterativno. S toga se kao iterativni preterit ne upotrebljava preterit prostoga iterativnoga prezenta „brojim“ t. j. imperfekt „brojah“, nego preterit kompozicije „brojio budem“, koja se, kao što smo naprijed vidjeli (§ 13.), istina, slaže s perfektivnim prezentom, ali glagol u njoj opet ostaje imperfektivan, a po tom, što se slaže s perfektivnim prezentom, može ona još jasnije značiti iterativnost nego li imperfektivni prezent; jer imperfektivni prezent može osim iteracije u sadašnjosti značiti i pravu sadašnjost, dok perfektivni prezent, ako kontekst isključuje misao na budućnost i prošlost, ne može značiti drugo nego iteraciju u sadašnjosti. Tako rečeni primjer doista glasi: . . . mi imadijismo mnogo košnica, pa *bih* ih ja svako jutro *brojio*. N. prip. 160.

Ali, kao što je spomenuto, ovaj se proces dogodio još u praslavenskom jeziku, u kojem je kondicional i postao. Iterativni kondicional dolazi u hrvatskom jeziku obično i u glavnoj i u podložnoj rečenici. Prema tomu podijelit će primjere, u kojima dolazi iterativni kondicional na dvije grupe: u prvoj grupi dolazi kondicional

podložna rečenica, u kojoj bi imao biti kondicional, pa ga opet nema (isp. primjer iz N. prip. 278.).

1. Kondicional dolazi *i u glavnoj i u podložnoj* rečenici: Kad smo bili đeca u ludosti, u Jastrepcu visokoj planini, te kad *bi se* igre *poigrali*, svagda *bi* me *nadigrao* Vuče. N. pj. II, 258. — I tako prođu tri godine dana, i kad *bi* god majstor *zapitao* dete što je naučilo, ono *bi* mu svagda *odgovorilo* da nije ništa. N. prip. 37. — Kad *bi* došla kakva sirota pred kuću, svekrva *bi* je obravnicom *oterala*, a snaha *bi* svoj zalogaj siroti *udebila*; kad *bi* mleko od ovaca *nosila* kući, ona gde *bi* god *videla* rupicu na putu, odmah *bi* rekla: „Ovde mora biti kaka bubica“, pak *bi* joj *usula* mleka. N. prip. 83. — Ali kako je koji išao nije se natrag vraćao, jer kako *bi* ga koji *obrijao*, car Trojan *bi* ga *zapitao* šta je video na njemu, a berberin *bi* *odgovorio* da je video kozje uši; onda *bi* ga car Trojan odmah *posekao*. N. prip. 150. — Svaki dan mu je donosila travice zelene i vodice studene, ali kad *bi* god *polazila* po travu i po vodu, svagda *bi* *prikričila* ždrebetu da pazi na njezin glas i na njezine riječi. N. prip. 177. — Carica je imala negdje potajno nekaku veliku aždaju, i kad *bi* koga *očarala* ovijem prstenom, i pošto *bi* se *prometnuo* u ovcu, *povela* *bi* onoj nesitoj aždaji. N. prip. 216. — Kadgod *bi* što *šćeli* da komu mudro otpišu ili odgovore, vazda *bi* u brod *otišli*, da najpriđe pameti napune. N. prip. 288. — Isp. još Vuka u N. pj. I, 188.; II, 106.; IV, 461.

2. Kondicional dolazi *samo u glavnoj rečenici*: Bila tri brata, pa na belome svetu ništa više nisu imali do jednu krušku, te *bi* tu krušku redom *čuvali*; jedan *bi* *ostao* kod kruške, a druga dvojica *išla* *bi* na nadnicu. N. prip. 79. — Što je ona tako milostiva bila, svekrva je mrzila na nju, te *bi* je i glađu *patila*: *zatvorala* *bi* hleb od nje, i tako *bi* po dva po tri dana sirota *gladovala*. N. prip. 83. — Kad ja bijah u mlado doba stari čoek, onda mi imadijasmu mnogo košnica, pa *bih* ih ja svako jutro *brojio*, i sve *bih* čele *prebrojio*, a košnica ne mogu. N. prip. 160. — To se tako po carevoj zapovjesti i učini, mehane postave na glavne drumove i svakog putnika *pitali* *bi* i za to *kazivali* mu. N. prip. 192. — Ali kad je god hteo, mogao se pretvoriti u najljepšega čoveka, samo je trebalo da zvizne, pa *li* odmah *dotrčao* zmajevit konj i *denca* *gospodstva* *odole* i *ermšio*. N. prip. 206. — Gospod *đe* *je*

sa slugama i dvoranima po šumi ići u lov, on *bi* često *govorio*. N. prip. 310.

22. Napokon mi se valja osvrnuti još na one primjere, u kojima *mjesto cijeloga kondicionala dolazi sam aorist* glagola „biti“ bez participa. Daničić, koji o toj pojavi raspravlja u Akad. rječniku I, str. 365, δ), kaže: „To biva kad bi particip bio istoga glagola, kojega je aorist ili samo nekih drugih, koji se iz govora lasno razumiju, ako se i ne kažu izrijekom. Što aorist stoji samo bez takih participa i što ostaje onaki kakvi je i s participom (n. p. 3 mn. „bi“, a ne „biše“), to potvrđuje da se samo izostavlja particip pravome kondicionalu, i da je sa svijem drugo kad se aorist glagola „biti“ kao i drugih glagola govori kao kondicional (n. pr. *Da mi ne bi Šarca od mejdana, doista me uvatiti šćaše*. Nar. pj. Vuk. 2, 220.)“ Što se tiče posljednje misli Daničićeve i primjera, što ga on navodi, valja priznati, da aorist makar kojega glagola može imati kondicionalnu službu, o čemu će se opširnije govoriti u § 25. (n. pr. *Da ne bi prednjih zuba, ode preko devet brda*. N. posl.). Ali primjer, što ga Daničić navodi, mislim da nije taki i da u njemu aorist „bi“ nema kondicionalne službe, nego je pravi indikativ, koji toliko puta dolazi u uvjetnoj rečenici sa „da“ (n. pr. *A nijedan uteći ne čaše, da ih Turske straže opaziše*. N. pj. IV, 60.) Tako misli i g. Zima u Sint. razlikama str. 289. A one primjere, za koje misli, da je u njima samo izostavljen particip pravomu kondicionalu, dijeli Daničić na dvije grupe, na primjere, u kojima je izostavljen particip glagola „biti“, i na one, u kojima je izostavljen particip kojega drugoga glagola. Ove diobe držat će se i ja, te će najprije ogledati one primjere, u kojima se čini da je izostavljen particip kojega drugoga glagola, a onda one, u kojima se čini da je izostavljen particip glagola „biti“.

Što se tiče primjera prve grupe, ja mislim, da valja pristati uz Daničića, da je u njima doista samo izostavljen particip pravomu kondicionalu. To dokazuju osobito ova dva momenta (kojih Daničić nije spomenuo): 1) Sam aorist bez participa ne daje pravoga smisla, n. pr. *Bi li, majko, i šta na svijetu?* — *Ja bih, sinko, vode iza gore*. N. pj. III, 553. Pravi se smisao dobiva istom onda, ako se uz „bi“ i „bih“ razumije „htjela“ ili „željela“. — 2) Sam aorist

umu isti particip, kao i ono prvo, t. j. da je u njegovim riječima particip samo izostavljen. Tako n. pr. u pripovijeci: Tko manje ište, više mu se daje — pita anđeo najstarijega brata: „Šta *bi* ti da ti je?“ A kad mu je na njegovu želju vodu pretvorio u vino, govori mu: „Eto ti što si *želeo*, sad živi“. Onda pita anđeo srednjega brata: „Šta *bi* ti sad *želeo*?“ A kad mu je na njegovu želju golubove pretvorio u ovce, govori mu: „Eto ti što si *želeo*“. Napokon pita najmlađega brata: „A šta *bi* ti *hteo*?“ A on mu odgovara: „Ja *ne bih* ništa drugo, već da mi Bog da ženu od prave krvi kršćanske“. N. prip. 80. Što anđeo drugoga i trećega brata pita, što *bi* koji *želio* (*htio*), otud se vidi, da i u onom, što pita prvoga brata, valja uz „*bi*“ razumjeti particip „*želio*“ ili „*htio*“; a što trećega brata pita, što *bi htio*, to pokazuje, da i u onom, što treći brat odgovara, valja uz „*bih*“ razumjeti particip „*htio*“, o kojem u ostalom visi i akuzativ „ništa drugo“. — U narodnoj pripovijeci „Baš - Čelik“ pita žena cara zmajskoga svoga muža: „*Bi* li ti štogod' mojoj braći da sad koji od njih ovamo dođe?“ A zmajski car odgovara: „Onog najstarijeg i srednjeg *bi zaklao* pa ih *pekao*, a najmlađem *ne bi* ništa“. Onda pita žena cara sokolovskoga svoga muža: „*Bi* li ti mojoj braći štogod', kad bi koji došao?“ A car veli: „Ja *bi* najstarijeg i srednjeg mnogo *mućio*, a najmlađem *ne bi* ništa“. Napokon pita žena cara orlujskoga svoga muža: „Da li *bi* ti štogod' mojoj braći *učinio*, da odkud dođu?“ A car odgovara: „Ja *bi* najstarijeg ti i srednjeg brata *ubio*, a najmlađeg *ne bi*“. N. prip. 197—200. Što treća žena pita svoga muža, da li *bi* štogod' njezinoj braći *učinio*, otuda se vidi, da i u onom, što pitaju prva i druga žena, i u onom, što prvi i drugi car odgovaraju za najmlađega brata, valja uz „*bi*“ razumjeti particip „*učinio*“, o kojem u ostalom visi i dativ „mojoj braći“ u pitanjima i dativ „najmlađem“ u odgovorima pa akuzativ „štogod'“ u pitanjima i akuzativ „ništa“ u odgovorima. A što orlujski car kaže, da *bi* dva starija brata *ubio*, to pokazuje, da i u onom, što kaže za najmlađega brata, valja uz „*bi*“ razumjeti particip „*ubio*“, o kojem u ostalom visi i akuzativ „najmlađeg“.

Tako se najčešće izostavljaju participi glagola „*htjeti* (željeti), *moći*, *učiniti*“, ali se izostavljaju participi i drugih glagola, kao što pokazuju ovi primjeri, kojih se najviše našlo u narodnim pri-

Zlato moje, *holi uzet'* Imbra? — Prođi me se, moja mila majko! ja ga *ne bih* ni za slugu mlada, a nekmo li za mog gospodara (sc. htjela uzeti ili uzela). N. pj. I, 473. — Mnide Mara, *uzet će* je Jovo, *bi* Jovan beg (sc. uzeo), al' mu ne da majka. N. pj. herc. 221. — Jedan put Stojša obori zmaja i pripuši ga, pa mu reče: „Šta ćeš sad?“ A zmaj mu odgovori: „Da si ti meni pod koljenima kao ja tebi, ja bih znao šta *bih* (sc. radio; isp. uz gotovo iste riječi na str. 32. i 34.: ja bih znao šta *bih radio*). N. prip. 30. — I kad ga onaj čovek zapita *bi* li mu i ticu *prodao*, on odgovori da *bi* za dobru cijenu (sc. prodao). N. prip. 109. — *Bih* li ja *mogao* tu malo samljeti? — *Bi* (sc. mogao) za što *ne bi* (sc. mogao). N. prip. 159. — Kad zapita može li noćiti, domaćin ga jedva dočeka i odgovori mu, da *može*, za što *ne bi* (sc. mogao). N. prip. 163. — „Hvala ti na svemu, ali se vratiti neću nikako, nego hoću Baš-Čelika da *tražim*“, a sam u sebi misli: zašto *ne bi* (sc. tražio), kad imam još tri života! N. prip. 199. — *Ne bi* li mu *mogao* ponijeti, da mu pošljem malo ašluka? — *Bi*, zašto *ne bi* (sc. mogao). N. prip. 301.

U ovim primjerima izostavljen je i pridjev „rad“: Ja znam da si i ti *rada* da se oprostiš te napasti. — O moj sinko, kako *ne bih* (sc. rada)! N. prip. 45. — Carev sin kad ih opazi, pristupi k njima i upita ih, *bi* li se *udale* i za koga *bi* koja *najradija* (sc. udala se). Jedna odgovori, da *bi* za mlinara (sc. najradija udala se). N. prip. 229.

Sudeći po navedenim primjerima izostavljen je particip i u ovim primjerima, premda u njima nema direktne potvrde za to: *Bi* li, majko, kakvijeh ponuda (sc. htjela)? — Ja *bih*, sinko, sa bukve jabuku (sc. htjela). N. pj. II, 31. — *Bi* li, majko, i šta na svijetu? (sc. htjela). — Ja *bih*, sinko, vode iza gore (sc. htjela). N. pj. III, 553. Tko hoće, može također misliti, da u ovim primjerima nije izostavljen particip, nego pridjev „rad“, n. pr. *Bi* li, majko, kakvijeh ponuda (sc. rada).

Drugoj grupi pripadaju primjeri, u kojima se čini da je izostavljen particip glagola „biti“, n. pr. Čemu *bi* rpa žita, kad se ne bi jela? N. posl. Dan. Daničić i misli, da je doista izostavljen particip glagola „biti“. On dakle navedeni primjer shvata ovako: Čemu *bi* rpa žita (sc. bila), kad se ne bi jela? Akad. rj. I, 365b do 366a. Drukčije misli g. Zima, koji za takove primjere kaže,

mislim, da u takovim primjerima nije ništa izostavljeno. A za potvrdu svomu mišljenju navodim ove momente: 1) Za primjere prve grupe rečeno je, da u njima sam aorist glagola „biti“ bez participa ne daje pravoga smisla. U ovim pak primjerima smisao ni najmanje ne ište, da bi se uz aorist „bih“ razumio particip „bio“. Valja na ime na umu držati, da kondicional glagola „biti“ upravo ne glasi „bio bih“, nego samo „bih“. Od glagola „(po)hvaliti“ onaj futurski oblik, kojemu je kondicional preterit, glasi „(po)hvalio budem“; s toga kondicional kao preterit toga oblika glasi „(po)hvalio bih“. Ali od glagola „biti“ onaj futurski oblik, kojemu je kondicional preterit t. j. perfektivni prezent glasi „budem“ (ne „bio budem“); pa s toga kondicional kao preterit toga oblika ne može glasiti drukčije nego „bih“. A što ipak kondicional glagola „biti“ obično glasi „bio bih“, to je postalo prema drugim glagolima, kojima je svima kondicional sastavljen od aorista glagola „biti“ i participa (n. pr. (po)hvalio bih), pa je i u kondicionalu glagola „biti“ uz „bih“ prionuo još particip (bio bih), da ne bude razlike između ostalih glagola i glagola „biti“. Isti se proces gdješto dogodio kod oblika „budem“, te je prema drugim glagolima (n. pr. (po)hvalio budem) i uza nj prionuo particip (bio budem). Miklošić potvrđuje oblik „bio budem“ iz staroslovenskoga, novoslovenskoga, maloruskoga i ruskoga jezika (Sint. 806—807.). Iz toga se vidi, da bi oblik „bih“ u primjerima, o kojima se radi, sasvim lako mogao biti pravi kondicional glagola „biti“, ostatak starine, koji se čini nepravilan samo po tom, što ga je već sasvim istisnuo mlađi oblik „bio bih“. I ja doista mislim da je tako. U tom me utvrđuje 2) i to, što primjeri, koje Daničić navodi u Akad. rj., pokazuju, da je to negda bilo više u običaju nego sada, a dolazi od XII. vijeka (Dan. u Akad. rj. I, 365b). Ne obazirući se na fraze „rad (radij bih), volij (najvolij) bih“, o kojima će se niže govoriti napose, navodi Daničić iz današnjega jezika osim već spomenutoga (Čemu bi rpa žita itd.) samo još jedan primjer: Skoči kolo, da skočimo! da *bi* nama u čas dobar! N. pj. I, 176. Tomu dodaje g. Zima u Sint. razl. str. 270. samo još dva primjera. 3) Napokon me u mome mišljenju utvrđuje i to, što se primjeri prve grupe, u kojima je particip doista izostavljen, gotovo svi nalaze u dijalogu, a primjeri ove druge grupe nijesu ni u kakvoj svezi s dijalogom. Ja dakle mislim, da se primjeri druge grupe

23. Među primjerima druge grupe pripada osobito mjesto primjerima s *rad (radij) bih, volij (najvolij) bih* već po tom, što je njih najviše. Na njih mi se dakle valja osvrnuti napose. Ali prije toga treba da izložim materijal, što ga imam u ruci (isp. i Zimine Sint. razlike str. 21—28.).

A. Pridjev *rad (radij)* i prislov *rado* upotrebljavaju se u narodnim umotvorinama ovako:

I. *rad (rado)* s glagolom:

1) u *indikativu*: Ko *rad igra*, lako mu se svira. N. posl. — Ko *rad laže, rad i krade*. ib. — Ko pita, *rad ne daje*. ib. — Družbina ga *rado poslušala*. N. pj. II, 16. — Ono su ljudi Bogu po volji; svakoga *rado dočekaju* i ugoste. N. prip. 90.

2) u *kondicionalu*: Rad bi se junak ženiti, bi l' mog'o Jelu videti? *rad bi* je junak *prosio*. N. pj. I, 591. — I *rado bi* tebe zetom *zvala*, al' sam Maru drugom namenila. III, 501. — Čoek mu odgovori: Ja *bih* ti je *rado dao*, ali sam je obrekao Brku. N. prip. 4.

II. *rad (radij) sam*:

1) s glagolom:

a) u *infinitivu*: Al' govori Gojkovica mlada: Ja *sam rada* tebe *poslušati*, no mi ludo čedo nekupato, a bijelo platno neisprato. N. pj. II, 121. — Dogat mi je boja poželjco, moja desna zasilila ruka, *rada se je* s Turcima *igrati*. IV, 230. — Ali mu reče da se ne šali nego od svega gvožđa dobar buzdovan da skuje, ako *nije rad proći* kao i onaj prije što ga je kovao. N. prip. 3. — Gospođo devojko! ako *si rada znati*, porani pobolje pa ćeš videti. N. prip. 205. — Nigda ti se poturčiti neću, no *sam radij izgubiti* glavu. N. pj. II, 614. — *Radij sam biti* jednu godinu vo nego četiri krava. N. posl.

b) u *indikativu prezenta* s „da“: Bako, znaš li šta je? Ja znam da *si* i ti *rada da se oprostiš* te napasti. N. prip. 44. — Mati ako je najgora opet *je rada da* joj *kéi bude* dobra. N. posl. — *Nijesam rad* ni *da* ga u vreći kroz moju kuću *pronesu* (reče se za rđava čoeka). ib. — Što *nijesi rad da* ti drugi ljudi *čine*, ne čini ni ti nikome, a što želiš da tebi drugi ljudi *čine*, čini i ti svakome. ib.

2) *bez glagola*: Svaka majka *rada je porodu*. N. pj. II, 59. —

200. — *Radija sam bez tebe jednoga*, no da tako pod sramotu živiš. IV, 118.

III. *rad (radij) bih*:

1) *s glagolom*:

a) u *infinitivu*: *Rad bi se junak ženiti*, bi l' mog'o Jelu videti? *rad bi je junak prosio*. N. pj. I, 591. — U men' ima i mlađi vojvoda, koji *bi se radi poigrati*, svome kralju obraz osvetlati. II, 482. — *Bi li rada*, lijepa đevojko! *bi li rada videt'* tvoju majku? — *Ja bih rada*, mila moja strina! *rada videt'* ostaralu majku. N. pj. here. 57. — *Radi bismo putovati* i Dunavo prebroditi. N. pj. here. 234. — Braća otrče brže bolje k ocu i kažu mu šta je bilo. i reku da *bi oni radi svoju sestru potražiti*. N. prip. 7. — *Rad bih u tebe služiti*. N. prip. 23. — Brate, sad će doći ljutit zmaj ognjeviti, sve vatra iz njega sipa, *rada bih te zakloniti* da te ona sila ne opali, hodi sakrij se. N. prip. 29. — *Radi bismo dobre kazat'* glase, ne možemo, već kakono jeste. N. pj. IV, 166. (isp. IV, 205., 503. N. pj. here. 58.). — *Radi bi ti dobro kazivati*, al' smo slabo dobra i videli. III, 563. (isp. IV, 343.). — *Radij bismo glave izgubiti* no nevjeru njima učiniti ali njima išta nauditi. IV, 50. — *Bih mu radij odasjeći glavu*, da osvetim sirotinju rajju, nego dobit' za života blago. IV, 52. — *Radij bih je poljubiti* već na Bosni vezir biti. N. pj. here. 235. — *Radij bih te ubiti* no se posvetiti. N. posl.

b) u *indikativu prezenta* s „da“: *Bi li rada, da ti koji dođe?* — *Ja bih rada, da mi oba dođu*. N. pj. here. 118. — Ja znam da si i ti rada da se oprostiš te napasti. — O moj sinko, kako *ne bih* (se. *rada, da se oprostim*). N. prip. 45. — Kad je koza gubava, *rada bi svako da je gubav*. N. posl.

2) *bez glagola*: Šćerco! da ti Bog da svaku dobru sreću i svako dobro, kako *bih* i sam *sebe rad!* N. pj. I, XI.

IV. *rad bih bio* s glagolom u infinitivu: Da me hoćeš u svatove zvati! Dobra dora u podrumu ranim tri godine dana bijelijeh, *rad bih bi ogledati* dora, ogledati na tvojoj košiji, more li mi uzimat' košije. N. pj. III, 231.

Napose navodim primjere, u kojima je uz *rad (najradij) bih* izostavljen glagol (u participu ili u infinitivu): *Rada bi sam u poode majki!* (se. išla ili ići). N. pj. I, 211. — Carev sin kad ih

B. Glagol *voljeti* i pridjev *volij* (najvolij) upotrebljavaju se u narodnim umotvorinama ovako:

I. *volim*:

1) s glagolom:

a) u *infinitivu*: *Volim* s mudrim *plakati* nego s ludim pjevati. N. posl. — *Volim* u dobra *služiti* no u rđava zapovijedati. ib.

b) u *indikativu prezenta* s „da“: *Volim da* mi *zavide* nego da me žale. N. posl.

2) *bez glagola*: *Volim* danas pečenu *ševu* nego sjutra kokoš. N. posl. — *Voli* svoje *zlo* nego tuđe dobro (Kad je ko vrlo zavidljiv). ib.

II. *volio* (*najvolio*) *bih*:

1) s glagolom:

a) u *infinitivu*: *Volco b'* je *poljubiti*, nego s carem večerati. N. pj. I, 341. — *Voljela bih* s'jedu kosu *plesti* u Prizrenu, našoj carevini, no ja poći u Prilipa grada, Markova se nazivati ljuba. II, 238. — *Volio b' se* s njime *udesiti*, neg' carevo blago zadobiti. IV, 227. (isp. IV, 234.) — *Voljela bih* mladu *robovati* nego starcu na šilti *sideti*. N. pj. here. 116. — *Volio bih* pilićima vodu *sjecati* (nego to raditi). N. posl. — U ovom je primjeru infinitiv izostavljen: Kaži bratu, za kog' voliš poći. — Ja *b' voljela* (se. *poći*) za mlada junaka, makar nigde ništa ne imao, neg' za stara, makar bogatoga. N. pj. III, 545.

b) u *indikativu* s „da“: Ne mogu se s njima *udesiti*, a *da* mi *se* s njima *udesiti*, *volio bi* neg' carevo blago. N. pj. IV, 179. — Svi dilberi! mog' dilbera nema! Al' boluje ali jašikuje? *Voljela bih, da* dilber *boluje*, no da s drugom curom jašikuje. N. pj. here. 117. — *Volela bi da se* Dunavka (vodenica) *otkinula* (Vele prelje kad im se žica prekine). N. posl. — Gospo moja, carice Milice! koga *bi* ti brata *najvoljela da t' ostavim* u bijelu dvoru? N. pj. II, 289.

2) *bez glagola*: Ako da Bog te je nađete, *to bi voleo* nego sve carstvo svoje. N. prip. 236. — Ja *bi burmu najvoljela*. N. pj. I, 327. (isp. I, 326.) — *To bi* sada, braćo, *najvoljeo*. IV, 179. (isp. IV, 478.) — Kaži pravo, tako bila zdravo! od nas triju *kom bi najvolila?* I, 443.

III. *volij sam*:

b) u *indikativu prezenta* s „da“: *Volij sam da mi gaziš* po grobu no po trbuhu (Volim poginuti braneći se, nego da me živa mučiš). N. posl. — *Volij sam da mi moja zemlja krv popije* nego tuđa (Volim poginuti braneći svoju kuću i baštinu nego je ostaviti). ib.

2) *bez glagola*: *Volij sam brata* za krvnika no tuđina za gospodara. N. posl. (Vuk dodaje „imati“; po tom bi ovaj primjer pripadao pod III, 1, a; ali isp. Daničićevu Sintaksu str. 404.).

IV. *volij (najvolij) bih*:

1) *s glagolom*:

a) u *infinitivu*: *Volij bih je poljubiti* nego carstvo zadobiti. N. pj here. 235. — *Ja bih volij udariti* na deset živih nego li na jednoga mrtvog. N. prip. 172.

b) u *indikativu prezenta* s „da“: *Ja bih mlada sade najvolija, da ja imam* derdan od dukata. N. pj. I, 318.

2) *bez glagola*: *Ja bih derdan najvolija*. N. pj. I, 329. (isp. N. pj. here. 272. i 283.)

24. „Rad“ se dakle upotrebljava kao potpunbeni predikat ili kao adverb uz verbum finitum (I.) ili kao pravi predikat s infinitivom ili s rečenicom sa „da“ ili bez glagola s nominalnim objektom (II, III, IV.). U jednom i drugom slučaju može uz „rad“ dolaziti kondicional. Ali je prema naravi jednoga i drugoga slučaja bitna razlika između jednoga i drugoga kondicionala. U frazi „rad (rado) bih hvalio“ (I, 2.) — „hvalio bih“ je kondicional glagola „hvaliti“, a „rad“ mu je potpunbeni predikat; a u frazi „rad bih hvaliti“ (III, 1, a) — „rad bih“ je kondicional, a infinitiv mu je dodatak. U indikativu glasila bi prva fraza: „rad (rado) hvalim“ (I, 1.), a druga: „rad sam hvaliti“ (II, 1, a). U drugom slučaju imamo u „bih“ onaj isti pravi i stari kondicional glagola „biti“, koji smo već naprijed našli u nekoliko primjera i koji se osobito lako mogao učuvati u tako postojanoj frazi, kao što je „rad bih“. Ipak je već i ovamo počeo prodirati mlađi analogijom postali kondicional glagola „biti“: „bio bih“, kao što dokazuje primjer, koji je naveden pod IV. (rad bih bio ogledati dora). Više takovih primjera navodi g. Zima na str. 25.

A kako valja razumjeti kondicional uz „rad?“ Uzmimo najprije jedan primjer prvoga slučaja (I, 2.). Na pitanje Mededovićevo, hoće li mu dati ovaj kćer za ženu odgovara onaj koga je pitao:

sasvim lako razumije. Da čovjek, koga Mededović pita, govori u vrijeme, kad još nije bilo izvjesno, hoće li on svoju kćer obreći Brku, kazao bi: Ja ću ti je rado dati (* budem dao), ako je ne obrećem Brku. Ali pošto je vrijeme neizvjesnosti prošlo, kao što pokazuje rečenica: ali sam je obrekao Brku — može se to, da je radnja glagola „dati“ za vrijeme neizvjesnosti bila buduća, izreći samo preteritom onoga oblika, kojim bi se za vrijeme neizvjesnosti kazivala kao buduća t. j. preteritom oblika „dao budem“: dao bih. Tako „rado budem dao“ prelazi u „rado bih dao“. A da mjesto adversativne stoji uvjetna rečenica, ona bi sada glasila: da je nijesam obrekao Brku (ja bih ti je rado dao, da je nijesam obrekao Brku). Razlika između „rado dočekaju“ (N. prip. 90; isp. I, 1.) i „rado bih dao“ nalazi se u tome, što vršenje radnje glagola „dočekati“ nije stalo ni do kakva uvjeta, koji se ne bi ispunio, dok je vršenje radnje glagola „dati“ stalo do nekoga uvjeta, za koji se osobitom adversativnom rečenicom kazuje, da se nije ispunio. Do nekoga uvjeta, koji se nije ispunio, ili za koji se bar dvoji, da će se ispuniti, stala je radnja onoga glagola, koji je u kondicionalu, i onda, kad taj uvjet nije naznačen nikako ili bar nije naznačen kao uvjet (respective kao smetnja) Tako u primjeru (I, 2.): Rad bi se junak ženiti, bi l' mog'o Jelu vidjeti? *rad bi* je junak *prošio* (N. pj. I, 591.) — vršenje radnje glagola „prošiti“ stalo je do toga, hoće li onaj, tko govori, moći Jelu vidjeti, te kondicional stoji s toga, što on dvoji, da će je moći vidjeti, ali da je vršenje radnje glagola „vidjeti“ uvjet vršenju radnje glagola „prošiti“, nije naznačeno ničim, jer se iz interogativne rečenice: bi l' mog'o Jelu vidjeti? — razumije samo po sebi.

Isto vrijedi za primjere, koji su navedeni pod III. i IV. U primjeru (III, 1, a): *Radi bismo* dobre *kazat'* glase, ne možemo, već kakono jeste (N. pj. IV, 166.) — upotrebljen je kondicional s toga, što se ono, do čega je stalo vršenje kondicionalne radnje, nije ispunilo, kao što se razbira iz adversativne rečenice: ne možemo. Da gavrani govore u vrijeme, kad još nije bilo izvjesno, hoće li moći kazati dobre glase, kazali bi: Radi ćemo biti (* budemo) kazati dobre glase, ako mogbudemo. A sada, kad je postalo izvjesno, da ne mogu kazati dobrih glasa, valja da se: radi ćemo biti (* budemo) kazati — okrene u: radi bismo kazati. A da mjesto adver-

Ali ostaje još jedno pitanje. Rečenicom: ako mogbujemo — ne kazuje se uvjet vršenju radnje izraza „radu biti“, nego glagola „kazati“. Tako se i rečenicom: ne možemo — ne kazuje smetnja vršenju radnje izraza „radu biti“, nego glagola „kazati“. Što gavrani ne mogu kazati dobrih glasa, to ih priječi, te ih ne kažu, ali ih ne priječi, da ne bi bili *radi* kazati ih. Po tom bi čovjek očekivao, da će u kondicionalu biti glagol „kazati“, a ne izraz „radu biti“. Pita se dakle, kako to, da je u kondicionalu izraz „radu biti“, a ne glagol „kazati“. To dolazi odatle, što glagol „kazati“ visi o izrazu „radu biti“, te valja da ostaje u infinitivu, a modalnost se radnje njegove ne može pokazati nikako drukčije nego na izrazu „radu biti“. Tako kondicional izraza „radu biti“ zastupa kondicional glagola „kazati“. Istu pojavu nalazimo i kod drugih glagola i izraza, koji se slažu s infinitivom. Tako n. pr. kod glagola „moći“. Ako Kraljević Marko kaže: *Mog'o b' platiti* sve Kosovo ravno, kamo l' ne bi za se svadbarinu? (N. pj. II, 420.), osniva se kondicional na tom, što govornik dvoji, da će se ispuniti ono, do čega je stalo vršenje radnje glagola „platiti“. Suponirati valja: Moći ću (*mogao budem) platiti sve Kosovo ravno, ako se bude prodavalo. Ali budući da dvoji, da će se Kosovo prodavati, futurska se rečenica okreće u kondicionalnu: mogao bih platiti sve Kosovo. U kondicional je došao glagol „moći“, ali bi upravo valjalo, da bude došao glagol „platiti“, jer u tome, što se dvoji, da će se Kosovo prodavati, nije smetnja vršenju glagola „moći“, nego glagola „platiti“. Kraljević Marko *može* platiti sve Kosovo, ako se i ne prodaje, dok se radnja glagola „platiti“ ne može vršiti, ako se Kosovo ne prodaje. Ali glagol „platiti“ visi o glagolu „moći“, te valja da ostaje u infinitivu. A kondicional njegov zastupa kondicional glagola „moći“. I u onoj suponiranoj rečenici: Moći ću platiti sve Kosovo ravno, ako se bude prodavalo — zastupa futur glagola „moći“ zapravo futur glagola „platiti“, kao što u suponiranoj rečenici: Radi ćemo biti kazati dobre glase, ako mogbujemo — futur izraza „radu biti“ zastupa zapravo futur glagola „kazati“. Isporedi još: Ne dam vašu sestru poharčiti, bez vas *bih je mogao stopiti*. N. pj. II, 288. — Ja *bih stio progovoriti* riječ, kad bi ste me, braćo, poslušali. II, 545. — Car se u čudu nađe šta će kako li će: *htio bi se ženiti*, a đevojke nema, *htio bi kletvu prestupiti*, ali se ne smije od straha da ga ne postigne. Nar.

Sada se lako razumije kondicional i u onim rečenicama s „rad bih“, uz koje nema adversativne rečenice, n. pr. (III, 1, a): Braća otrče brže bolje k ocu i kažu mu šta je bilo, i reku da *bi* oni *radi* svoju sestru *potražiti*. Otac im dopusti da idu da je traže. N. prip. 7. Suponirati valja: oni će biti (* budu) radi svoju sestru potražiti, ako im otac dopusti. Ali budući da dvoje, da će im otac dopustiti, futurska se rečenica okreće u kondicionalnu, a uvjetna s „ako“ okrenula bi se u uvjetnu sa „da“ (oni bi radi svoju sestru potražiti, da im otac dopusti). Ovdje nije ni uvjetnom ni adversativnom rečenicom naznačeno, do čega je stalo vršenje kondicionalne radnje, nego se samo nagovješćuje iz onoga, što se dalje pripovijeda. Ali često nema ni toga, jer se razumije samo sobom, n. pr. (III, 1, a): *Radij bih je poljubiti* već na Bosni vezir biti (Nar. pj. herc. 235.). Ovdje mislim da valja suponirati: radij ću biti (* budem) poljubiti je već na Bosni vezir biti, ako mi se da na volju. Ali budući da govornik dvoji, da će mu se to dati na volju, okreće se futur u kondicional, a uvjetna rečenica s „ako“ okrenula bi se u uvjetnu sa „da“ (radij bih je poljubiti već na Bosni vezir biti, da mi se da na volju), ali se to izostavlja, jer se razumije samo sobom.

Isto vrijedi za primjere, u kojima o izrazu „rad bih“ visi indikativna rečenica s „da“, n. pr. (III, 1, b): *Bi li rada, da ti koji dođe?* — Ja *bih rada, da* mi oba *dođu*. N. pj. herc. 118. Suponirati valja: ja ću biti (* budem) rada, da mi oba dođu, ako to bude do moje volje. Ali djevojka dvoji, da će to biti do njezine volje, pa s toga mjesto futura upotrebljava kondicional, a mjesto uvjetne rečenice s „ako“ upotrebila bi uvjetnu sa „da“ (ja bih rada, da mi oba dođu, da je do moje volje).

Svagda, kad se izraz „radu biti“ nalazi u kondicionalu, misli se na nekakav uvjet, za koji se zna, da se nije ispunio, ili se dvoji, da će se ispuniti, t. j. misli se na nekakvu smetnju. A kad se izraz „radu biti“ nahodi u indikativu, ne misli se ni na kakvi uvjet, koji se ne bi ispunio t. j. ni na kakvu smetnju. Ako Miloš kaže (II, 1, a): *Đogat mi je boja poželjeo, moja desna zasilila ruka, rada se je s Turcima igrati* (N. pj. IV, 230), on ne misli ni na kakvu zapreku; inače bi kazao: *rada bi se igrati*. Ili ako Jakšić Šćepan kaže (II, 1, a): *Nigda ti se poturčiti ne ću, no sam radij izgubiti glavu* (N. pj. II, 614.), on i ne misli na to, hoće li mu

je to de facto već dano na volju, pa je radij izgubiti glavu nego li poturčiti se.

Od primjera, o kojima se doslije govorilo, ne razlikuje se bitno ni onaj jedini primjer, u kojem se „rad bih“ nalazi bez glagola (III, 2.) U rečenici (II, 2.): Svaka majka *rada je* porodu (N. pj. II, 59.) kaže se „rada je“ s toga, što se ne misli ni na kakav uvjet, koji se ne bi ispunio, dok se u rečenici (III. 2.): Šćerice! da ti Bog da svaku dobru sreću i svako dobro, kako *bih* i sam sebe *rad!* (N. pj. I, IX) kaže „rad bih“ s toga, što se misli na nekakav uvjet, koji se nije ispunio, a mogao bi se kazati rečenicom: da se o meni radi (dakle: . . . kako bih i sam sebi rad, da se o meni radi). Suponirati valja: . . . kako ću biti (*budem) i sam sebi rad, ako se bude o meni radilo. Ali sada se ne radi o onom, tko govori, nego o njegovoj kćeri, ono je dakle vrijeme, u koje se moglo kazati: . . . kako ću biti i sam sebi rad — sada prošlo, pa s toga se futur okreće u kondicional.

Što se tiče glagola „voljeti“ i pridjeva „volij“, i glagol „voljeti“ i pridjev „volij“ kao predikat s kopulom upotrebljava se s glagolom u infinitivu ili u indikativu sa „da“ ili bez glagola. I glagol „voljeti“ i kopula uz pridjev „volij“ može se nalaziti u kondicionalu. U tom slučaju glagol „voljeti“ može imati oblik „najvoljeti“ („najvolio bih“), a pridjev „volij“ može se nalaziti u obliku „najvolij“. Tomu je uzrok u komparativnom značenju glagola „voljeti“ i pridjeva „volij“. Kopula uz pridjev „volij (najvolij)“ dolazi svagda u starijem kondicionalnom obliku „bih“ (nigda „bio bih“). Ni uz kondicional glagola „voljeti“ ni uz kondicional izraza „volij sam“ nije nigda ni uvjetnom ni adversativnom rečenicom naznačeno, do čega je stalo vršenje radnje onoga glagola, koji visi o glagolu „voljeti“ ili o izrazu „volij sam“. Ali mislim, da bi se svagdje moglo izreći rečenicom: da mi (ti, mu itd.) se dâ na volju —, koja se lako može razumjeti sama sobom, pa s toga se izostavlja. Tomu, što je u kondicionalu glagol „voljeti“ ili izraz „volij sam“, a ne glagol, koji o njemu visi, isti je uzrok, koji je spomenut naprijed kod „rad bih“. Preostaje još, da analiziram po koji primjer onih kategorija, koje su u svezi s ovom raspravom.

U primjeru (II, 1, a): *Voléo b'* je *poljubiti*, nego s carem večerati (N. pj. I, 341.) — momak upotrebljava kondicional s toga, što misli na neki uvjet, za koji dvoji, da će se ispuniti. Suponirati

mu se to dati na volju, okreće se futur u kondicional, a uvjetna rečenica s „ako“ okrenula bi se u uvjetnu sa „da“ (volio bih je poljubiti, nego s carem večerati, da mi se dâ na volju), ali se izostavlja, jer se razumije sama sobom. A tko kaže (I, 1, a): *Volim s mudrim plakati nego s ludim pjevati* (N. posl.), on ne misli ni na kaki uvjet, koji se ne bi ispunio. Njemu je de facto već dano na volju, da s mudrim plače ili s ludim pjeva, pa voli prvo nego drugo.

Ista je razlika između ova dva primjera, koji se od predašnjih razlikuju samo po tom, što mjesto infinitiva dolazi indikativna rečenica sa „da“: *Voljela bih, da dilber boluje*, no da s drugom eurom jašikuje (N. pj. here. 117.; isp. naprijed II, 1, b.) — *Volim da mi zavide* nego da me žale (N. posl.; isp. naprijed I, 1, b.).

Istu razliku između kondicionala i indikativa glagola „voljeti“ nalazimo i onda, kad uza nj nema glagola, nego nominalni objekt (I, 2; II, 2.). Tako djevojka, koja kaže (II, 2.): *Ja bi burmu najvoljela* (N. pj. I, 327.) — dvoji, da će doći do toga, da bi birala, što najvoli. A tko kaže (I, 2.): *Volim danas pečenu ševu nego sutra kokoš* (N. posl.), on se de facto već nalazi u onom za djevojku (u predašnjem primjeru) još problematičnom položaju. Pitati se samo može, kako da djevojka upotrebljava kondicional, gdje ipak već sada, ako još i nije došlo do toga, da bi birala, što najvoli, bez sumnje de facto najvoli burmu. To dolazi odatle, što se ni na čemu drugome do li na glagolu „voljeti“ ne može pokazati, da izjava njezina vrijedi istom za slučaj, da dođe do toga, da bira, što najvoli. I u onom, što valja suponirati (ja ću najvoljeti [* budem najvoljela] burmu, ako dođe do toga, da biram, što najvolim), upotrebila bi futur, ne s toga, kao da već onda, kad govori, ne bi najvoljela burmu, nego s toga, da pokaže, da izjava njezina vrijedi za neku zgodu, koja je još u budućnosti. A budući da dvoji, da će ta zgodu doći, futur se okreće u kondicional, a uvjetna rečenica s „ako“ okrenula bi se u uvjetnu sa „da“ (ja bih burmu najvoljela, da dođe do toga, da biram, što najvolim), ali se izostavlja, jer se razumije sama sobom. Ovaj je dakle slučaj u bitnosti istovetan s onim, o kojem se govorilo naprijed na str. 197.

Od primjera, u kojima je u kondicionalu glagol „voljeti“, razlikuju se primjeri, u kojima je u kondicionalu izraz „volij sam“, samo toliko, koliko se razlikuju izrazi, koji su u kondicionalu, inače

izraz „volij sam“. Isporedi dakle s onim, što je naprijed kazano za kondicional glagola „voljeti“, između ostalih ove primjere: *Volij bih je poljubiti* nego carstvo zadobiti. N. pj. here. 235. (isp. naprijed IV, 1, a.) Ali: *Voliji sam* muški umrijeti no veliki zulum podnositi. N. pj. IV, 495. (isp. naprijed III, 1, a.) — *Ja bih* derdan *najvolija*. N. pj. I, 329. (isp. naprijed IV, 2.). Ali: *Volij sam* brata za krvnika no tuđina za gospodara. N. posl. (isp. naprijed III, 2.).

Isp. još Zimu, Sint. razl. str. 270—71.

25. Tako značenje i upotrebljavanje kondicionala u glavnim rečenicama dokazuje jasno, da je kondicional doista preterit (aorist) kompozicije „(po)hvalio budem“, koja je opet jednaka perfektivnomu prezentu. Isto dokazuje značenje i upotrebljavanje kondicionala u podložnim rečenicama, ali taj dokaz moram ostaviti za drugu zgodu, jer je ova rasprava i onako narasla veća nego što sam isprva mislio. I o onim podložnim rečenicama, koje pripadaju glavnim rečenicama s kondicionalom, ako u njima i ne dolazi kondicional, kao što su n. pr. indikativne uvjetne rečenice s „da“, valjat će drugi put govoriti opširnije. Ovdje bih htio spomenuti samo još neke analogije iz hrvatskoga i drugih jezika, koje će pokazati, da i osim kondicionala preterit futura dobiva onakovo isto modalno značenje, kakvo ima slavenski kondicional.

Iz *hrvatskoga* jezika idu ovamo tri pojave. Jedna je ta, da se prosti aorist upotrebljava posve onako, kao i kondicional. Primjere navodi g. Zima u Sint. razl. str. 288.; n. pr. *Da ne bi prednjih zuba, ode preko devet brda* (Kaže se kad ko što zausti da reče, pa se premisli i oćuti, i ovde znači da bi riječ otišla preko devet brda; a (u šali) i kad ko posrne ili padne na usta). N. posl. — *Prodere potok na herovu kuću, i da nije odmah skoćio s motikom te odvrnuo potok, zanesu mu voda kuću*. N. prip. Vrč. 85. — *Da ne bješe blizu moja majka, erće moje čedo od studeni*. N. pj. Rist. 56. — Isp. Ak. rj. II, 196b; 198b, gdje se navode još drugi primjeri, n. pr. *Odoh* žedan kod moje tazbine, da mi ne bi moje zaručnice. Pjev. ern. 216b. — *Ne prodoh se* barjaktar-đevojke, da biste me svi odustanuli. N. pj. I, 420. — *Ne ljubih* ti pásâ među oći, da bih znao da bih poginuo. III, 467. Isp. Mikl. Sint. str. 788, 4. Rečeno je u § 15., da se, kad bi trebalo u preterit metnuti prezent u značenju futura, jasnoće radi mjesto njega u preterit meće

kadšto u preterit meće i prosti prezent. Aorist je u njima preterit prezenta u značenju futura. Suponira se n. pr. kod prvoga navedenoga primjera: Ako ne bude prednjih zuba, otide (prez. u fut. znač. = otići će) preko devet brda. Ali budući da se uvjet nije ispunio t. j. da su prednji zubi bili, prezent pro futuro „otide“ okreće se u preterit „ode“. A prema onomu, kako se obično govori, imala bi se u preterit okrenuti zamjena prezenta pro futuro „otide“ t. j. „* otišlo bude“, dakle mjesto „ode“ imalo bi se kazati „otišlo bi (bilo)“.

Druga je pojava iz hrvatskoga jezika, koja ide ovamo, ta, da se preterit običnoga futura n. pr. „(po)hvaliti šćah“ (preterit od „(po)hvalit ću“) upotrebljava u značenju onoga kondicionala, kojim se kazuje radnja, kojoj je vrijeme vršenja već prošlo; n. pr.:

Doista ga *preskočiti šćaše*;
 Al' ne dađe Šarac od mejdana.
 N. pj. II, 399.

Suponira se: Doista će ga preskočiti, ako dâ Šarac od mejdana. Ali budući da se uvjet nije ispunio, „preskočit će“ okreće se u „preskočiti šćaše“ (= preskočio bi [bio]). Tako se, kao što je rečeno, zamjenjuje onaj kondicional, kojim se kazuje radnja, kojoj je vrijeme vršenja prošlo. Veoma se rijetko tako zamjenjuje onaj kondicional, kojemu se radnja vrši u budućnosti, n. pr.:

No mi doved' vranca konja moga,
 E ćah sići u Brda kamena.
 N. pj. IV, 361. (cf. i IV, 363.)

„ćah sići“ = „sišao bih“, a radnja se glagola „sići“ vrši u budućnosti. Petar Bošković, koji govori ove riječi, meće futur („sići ću“) u preterit („ćah sići“) samo zato, što dvoji, da će mu snaha dovesti konja t. j. da će se ispuniti uvjet vršenju radnje glagola „sići“. Osim ovoga meni nije poznat nijedan drugi pouzdan taki primjer. Što se tako zamjenjuje gotovo samo onaj kondicional, kojim se kazuje radnja, kojoj je vrijeme vršenja prošlo, odatle se vidi, da jezik osjeća potrebu, da stvori i formalnu razliku između ovoga kondicionala i onoga, kojim se kazuje radnja, koja se vrši u budućnosti. Jedan način, kako jezik tu razliku stvara, našli smo naprired u § 19: on naima kondicionalu, kojim se kazuje radnja,

teritom običnoga futura: „(po)hvaliti šćah“. Onaj je prvi način u štokavskom govoru rijedak, a ovaj drugi provincijalan, jer dolazi ponajčešće u onim narodnim pjesmama, koje su u IV. knjizi Vučkovoju. Većina Štokavaca između jednoga i drugoga kondicionala ne čini razlike.

Kako primjeri s „(po)hvaliti šćah“ još nigdje nijesu prikupljeni, navesti ću ja ovdje sve, koliko ih imam. Isp. i Akad. rj. II, 197a, III, 670b; Zima, Sint. razl. str. 289. Spomenuti mi valja još, da se u svima uvjet (resp. smetnja) kazuje osobitom rečenicom, i to ili adversativnom ili uvjetnom sa „da“, samo u jednom jedinom primjeru ne kazuje se uvjet, i to:

Fala kume, fala stari svate!
Ostaviste me u klisuri sama,
Ča siroma izgubiti glavu.
U malo me Grče ne izede.

N. pj. III, 508.

Ostale ću primjere podijeliti na dvije grupe po tome, da li se u njima kazuje smetnja adversativnom rečenicom ili uvjet indikativnom rečenicom sa „da“:

1. Smetnja se kazuje *adversativnom* rečenicom: Odista ga Osman *pustit' šćaše*, vrug donese od Tupana Panta. N. pj. IV, 2. — Brz je Šarac, *uteći* mu *šćaše*, al' poteže Đemo topuzinu, pa zaljulja pokraj sebe njome jadna Marka među pleći žive. II, 413. (isp. II, 399.) — Doista ga *dostignuti šćaše*, al' mu Grujo ni bježat' ne šćede. III, 9. — Odista ga *uvatiti ćahu*, al' se Vuksan vatat' ne davaše. IV, 23. — Na sramotu uzimahu blago, i to Srbi *oprostiti ćahu*. Ali Turci više jade grade. IV, 152. — Doista ga *udariti ćahu*, al' Srbini ne dadoše Luki. IV, 267. — Odista me *ubiti hoćahu*, a ja sam im tako besjedio. IV, 496. — Ne uteče ništa do kamena, no uteče paša Ibrahime, a ni on mi *uteći ne ćaše*, no Bog ubi jedno popče mlado, unese ga na pleći junačke. IV, 83. — Tu *hoćaše izgubiti* glavu, no je popu dobra sreća bila. IV, 413. — Doista ga *ubiti hoćaše*, nego Petru sreća priskočila. IV, 58. — *Hoćaše se natrag povrnuti*, ema Turci kavgu učiniše. II, 607.

2. Uvjet se kazuje indikativnom *rečenicom sa „da“*: Da mi ne bi Šaraca od mejdana, doista me *uvatiti šćaše*. N. pj. II, 220. (isp. naprijed na str. 202. primjer iz N. pj. II, 399.) — Da ne beše

doraste, bolji *ćaše biti* na junaštvu od junaka Kraljevića Marka. IV, 36. — A nijedan *uteći ne ćaše*, da ih Turske straže opaziše. IV, 60. — Ma da ste mu zavikali: Na, pope, ruku, *hoćaše se skapulati*, jer je vazda (teško mene!) naučio uzimati, a ne davati. N. prip. 295. — I Turske mi vjere! da ne dolećeš žene, *ćadijahu biti g* a i od mene i od njega. N. prip. 304.

S ovim hrvatskim primjerima mogu se isporediti oni grčki primjeri, u kojima imperfekt glagola μέλλω (hoću) s infinitivom futura zamjenjuje preterit s ἔν, n. pr.:

καὶ δὴ μιν τάχ' ἔμελλε θοᾶς ἐπὶ νῆας Ἀγχιῶν
 δώσειν ᾧ θεράποντι καταξέμεν· ἀλλ' Ἀγαμέμνων
 ἀντίος ἦλθε θεῶν, καὶ ὑμοκλήσας ἔπος τῷδ'α. Z. 52.

ὦ πόποι, ἦ μάλα δὴ Ἀγαμέμνωνος Ἀτρεΐδου
 φθίσεσθαι κακὸν οἶτον ἐνὶ μεγάρουσιν ἔμελλον,
 εἰ μή μοι σὺ ἕκαστα, θεά, κατὰ μοῖραν εἴπιες. v. 384.

ἔμελλε δώσειν (šćaše dati), φθίσεσθαι ἔμελλον
 (šćah poginuti) = ἔδωκε ἔν, ἐφθίμεν ἔν.

Treća pojava, što iz hrvatskoga jezika pripada ovamo, u svezi je s postanjem futura od infinitiva i prezenta „budem“, n. pr. „budem hvaliti“. Za taki futur kaže g. Zima (Razl. str. 294.), da „je karakteristično svojstvo starih spomenika hrvatskoga ili srpskoga jezika, a najpače stare čakavštine i starodubrovačkoga govora. Vrlo rijetki su primjeri u novijoj čakavštini, nješto češći na jugu u štokavštini, a u kajkavštini ih ne ima“. Primjere navode Daničić u Akad. rj. I, str. 355b—358b. i g. Zima u Sint. razl. str. 294—295. Da navedem samo nekoliko primjera: *Trpit budu svake trude za imati raj nebeski*. Hekt. 117. — I po tom *bude prit* taj družba prislavna, vodicu tu će pit, ka je za nju pripravna. Vetr. 2, 145. — Jur *služit ne budem*, ja se *ženit budem*. Jačke 371. — U štokavskom govoru dolazi ova kompozicija samo u podložnim rečenicama; n. pr.: Ugovori (drug s drugom), kad on *bude* u tazbini *lagati*, da mu drug polaguje. N. prip. Vrč. 48. S infinitivima „dati, htjeti, imati, moći, smjeti, znati“ sastavlja se „budem“ u jednu riječ, n. pr. Ako j' tako poznat' *ne mogbudeš*, ti je zovi u zelenu bašču. N. pj. III, 295. (isp. Akad. rj. I, 358b).

I preterit ovakoga futura upotrebljava se u značenju kondicionala. G. Zima, koji navodi primjere za to na str. 305. svojih Sin-

Navesti ću samo nekoliko primjera: I to mu ulize u misal, kako *bi* za svoga vremena opet zemlju, kako je i prvo bila, *napraviti*. Duklj. 13. — K vodi idoh ovdi uprav, da *bih počiniti*. M. Drž. 49. — Nije vidit na sviti sadanjih vremena, tko *bi požaliti* prijatelja ljubjena. O. Mažibr. 188. — Da *bi* te *moć* dostat, volil bi neg bel grad. Jačke 147.

Veoma znamenitu analogiju slavenskomu kondicionalu čine indoevropski *optativ* i *injunktiv*, kojima se pridružuju *grčki modalni preteriti* (s *žv*). Funkcije svih tih oblika mogu se razumjeti samo onda, ako se oblici sami shvate kao onaki preteriti, kakvi je i slavenski kondicional. Ali da bi se sve to pokazalo, valjalo bi o tima oblicima raspravljati opširnije nego što dopušta okvir ove rasprave. S toga ostavljam to za drugi put.

Slavenskomu je kondicionalu analogan i *staroindijski kondicional*, koji postaje od futura onako, kao imperfekt od prezenta, n. pr.: fut. „dāsyāmi“, kond. „adāsyam“, a značenje i upotrebljavanje njegovo odgovara posve onomu kondicionalu slavenskomu, kojim se kazuje radnja, kojoj je vrijeme vršenja prošlo. Isp. Whitneyevu staroindijsku gramatiku § 940. 941. 950. i Delbrückovu staroindijsku sintaksu str. 365.

Novogrčki jezik ne poznaje više optativa ni modalnih preterita s *žv*, nego zamjenjuje sve to kondicionalom, koji je upravo preterit futura. Tako glasi futur imperfektivnoga glagola θά¹ γράφω² ili θέλω γράφει,³ futur perfektivnoga glagola θά γράψω⁴ ili θέλω γράψει,⁵ a futur eksaktni θά έχω γράψει. Preteriti gotovo svih tih futurskih oblika dolaze u kondicionalnoj funkciji: θά έγραφα⁶ ili ήθελα γράφει (pisao bih), ήθελα γράψει (napisao bih), θά είχα γράψει (napisao bih bio).

I *romanski* je kondicional upravo preterit futura. Tako je n. pr. u francuskom jeziku futur glagola „aimer“: *j'aimerais* postao od

¹ Od θέλω ίνζ.

² Upravo konjunktiv prezenta; i piše se kao konjunktiv: γράφω, γράφης, γράφη etc.; ali u izgovoru izjednačio se posve s indikativom.

³ Infinitiv prezenta: γράφει(ν).

⁴ Upravo konjunktiv aorista, ali u izgovoru mu se završeci ne razlikuju od završetaka indikativa prezenta, s toga se može shvatiti kao perfektivni indikativ prezenta (cf. bilješku 2.).

latinskoga: *amare habeo* (cf. *j'ai = habeo*), a kondicional: *j'aime-rais* od latinskoga: *amare habebam* (cf. *j'avais = habebam*). Kondicional stoji dakle prema futuru, kao latinski „*habebam*“ prema „*habeo*“ t. j. kao preterit prema prezentu. Isp. L. Toblera, *Uebergang zwischen Tempus u. Modus* (*Zeitschrift für Völkerpsychologie* II, str. 29—53.).

Dodatak.

Što u § 13. i poslije češće kažem, da se kompozicija „*hvalio budem*“ (s imperfektivnim glagolom u participu) slaže s perfektivnim prezentom istoga glagola (n. pr. „*pohvalim*“), to nije cijela istina, kao što sam se naknadno uvjerio, te hoću ovdje da ispravim. Ujedno hoću da razliku između I. i II. značenja kompozicije „(po)-*hvalio budem*“ (v. § 7. extr.) tačnije odredim.

Kompozicija „(po)*hvalio sam*“ dolazi ne samo u hrvatskom, nego i u drugim slavenskim jezicima u 2 značenja: 1. u značenju perfekta, 2. u značenju imperfekta (ako je glagol imperfektivan) ili aorista (ako je glagol perfektivan; isp. Mikl. Sint. 800. U 1. značenju ova kompozicija znači, da je radnja glagolska za sadašnjost gotova. Gotova je radnja dakako svagda i prošla za isto vrijeme, za koje je gotova. Ali kod perfekta se ne misli na vrijeme, u koje se radnja vrši (isp. str. 149). Ako se pak misli na vrijeme, u koje se radnja vrši, kompozicija „(po)*hvalio sam*“ dobiva 2. značenje t. j. značenje onoga vremena, u koje se radnja vrši, dakle prošloga vremena, i to imperfekta (ako je glagol imperfektivan) ili aorista (ako je glagol perfektivan). U tom slučaju kopula „(je)*sam*“, koja kod 1. značenja pokazuje, da je radnja glagolska gotova za *sadašnjost*, gubi to značenje posve te postaje samo znak, da vršenje radnje glagolske pada u prošlost.

Prema tomu ima i kompozicija „(po)*hvalio budem*“ 2 značenja. U 1. značenju ova kompozicija znači, da je radnja glagolska gotova za ono vrijeme, koje se fiksira perfektivnim prezentom „*budem*“. O tom se značenju govori od § 8—11. U 2. značenju kompozicija „(po)*hvalio budem*“ znači, da se radnja glagolska vrši u ono vrijeme, u koje bi joj po 1. značenju ove kompozicije vršenje padalo, ne obazirući se na vrijeme, koje se fiksira perfektivnim prezentom „*budem*“. Razlikovati valja više slučajeva prema tomu, koje vri-

budem“ u 1. značenju znači, da je radnja glagolska gotova za neko određeno vrijeme u budućnosti. A budući da je i vrijeme, u koje se radnja vrši, (za ono vrijeme, koje se fiksira perfektivnim prezentom „budem“, doduše neko određeno vrijeme u prošlosti, ali za govornika ipak) neko određeno vrijeme u budućnosti, to u 2. značenju čitava kompozicija znači, da se radnja glagolska vrši u neko određeno vrijeme u budućnosti, a na vrijeme, koje se fiksira perfektivnim prezentom „budem“, nema se nikakav obzir, „budem“ je postalo samo znak, da je glagol, koji je u participu, u kompoziciji s njim dobio takovo značenje, te može značiti radnju, koja se vrši u neko određeno vrijeme u budućnosti. Primjere vidi na str. 165—166. U tom slučaju kompozicija „pohvalio budem“ (s pf. glagolom u participu) jednaka je prezentu perfektivnoga glagola u značenju futura ili futuru, ako futur ima osobit oblik (n. pr. „pohvalit ću“), a kompozicija „hvalio budem“ (s impf. glagolom u participu) jednaka je prezentu imperfektivnoga glagola u značenju futura (n. pr. Zarekoh se i zatekoh da ne *pijem* ružno vino, da ne *jašem* dobra konja. N. pj. herc. 251.; isp. Zimine Razlike 252.) ili futuru, ako futur ima osobit oblik (n. pr. „hvalit ću“).

b) „Budem“ kao perfektivni prezent može pokazivati neko neodređeno vrijeme u budućnosti (u podložnim rečenicama). Po tom kompozicija „(po)hvalio budem“ u 1. značenju znači, da je radnja glagolska gotova za neko neodređeno vrijeme u budućnosti. A budući da je i vrijeme u koje se radnja vrši, (za govornika) neko neodređeno vrijeme u budućnosti, to u 2. značenju čitava kompozicija znači, da se radnja glagolska vrši u neko neodređeno vrijeme u budućnosti, a na vrijeme fiksirano perfektivnim prezentom „budem“ ne misli se, „budem“ je samo znak, da je glagol, koji je u participu, u kompoziciji s njim dobio takovo značenje, te može značiti radnju, koja se vrši u neko neodređeno vrijeme u budućnosti. Primjere vidi u § 8. U tom slučaju kompozicija „pohvalio budem“ (s pf. glagolom u participu) jednaka je perfektivnomu prezentu, a kompozicija „hvalio budem“ (s impf. glagolom u participu) jednaka je imperfektivnomu prezentu (n. pr. Ja te ne mogu odriješiti od grijeha prvo nego *pitam* vladike. N. prip. 297., isp. g. Šurmina u Nast. Vjesniku I, p. 183—4.)

c) „Budem“ kao perfektivni prezent može pokazivati neko vri-

ponavlja i vrijeme, u koje se radnja vrši, to u 2. značenju čitava kompozicija znači, da se radnja glagolska vrši u neko vrijeme, koje se ponavlja, a na vrijeme, koje se fiksira pf. prezentom „budem“, ne misli se, „budem“ je samo znak, da je glagol, koji je u participu, u kompoziciji s njim dobio takovo značenje, te može značiti radnju, koja se ponavlja. U tom slučaju kompozicija „(po)hvalio budem“ svagda je jednaka perfektivnomu ili imperfektivnomu prezentu (prema tomu, kako je glagol, koji je u participu, perfektivan ili imperfektivan), te je pored njega suvišna, pa s toga se to značenje njezino i ne može potvrditi primjerima, ali ga supponira iterativni kondicional (isp. § 21. str. 186.).

Suvišna je kompozicija „pohvalio budem“ (s pf. glagolom u participu) i u značenju a) u onim jezicima slavenskima i dijalektima jezika hrvatskoga, u kojima se perfektivni prezent upotrebljava u značenju futura, ali nije suvišna kompozicija „hvalio budem“ (s impf. glagolom u participu), jer se imperfektivni prezent veoma rijetko upotrebljava u značenju futura. Jedna je i druga kompozicija u značenju a) suvišna, ako futur ima osobit oblik (kao u štokavskom dijalektu hrvatskom). U značenju b) suvišna je kompozicija „pohvalio budem“ (s pf. glagolom u participu) svagdje, gdje se gođ u istom značenju upotrebljava perfektivni prezent, ali opet nije suvišna kompozicija „hvalio budem“ (s impf. glagolom u participu), jer se imperfektivni prezent veoma rijetko upotrebljava u takom značenju. Samo kad treba perfektivni ili imperfektivni prezent metnuti u preterit, uzima se mjesto njega kompozicija „(po)hvalio budem“ u značenju a) ili b) ili c), kad gođ to jasnoća traži.

Iz svega se ovoga vidi, da je samo kompozicija „pohvalio budem“ (s pf. glagolom u participu) jednaka perfektivnomu prezentu, a kompozicija „hvalio budem“ (s impf. glagolom u participu) jednaka je imperfektivnomu prezentu samo u onoj porabi njegovoj, koja odgovara porabi perfektivnoga prezenta t. j. u onima slučajevima, u kojima se imperfektivni prezent upotrebljava paralelno s perfektivnim prezentom i koji su naprijed navedeni: a) b) c). Perfektivni prezent „budem“, složen s imperfektivnim glagolom u participu pret. akt. II., ne čini imperfektivni glagol perfektivnim, nego čini samo to, da se imperfektivni glagol može upotrebljavati u

„hvalim“ u bezvremenskom značenju, koje sam po sebi ima samo perfektivni prezent.

Napokon mi valja izrijeком spomenuti, da tim, što sam ovdje kompoziciji „(po)hvalio budem“ (2.) značenje drukčije odredio nego li u samoj raspravi, ono što je u raspravi kazano za postanje i značenje kondicionala, nije alterirano ni najmanje, jer dobila kompozicija „(po)hvalio budem“ svoje (2.) značenje kako mu drago, kondicional jest i ostaje njezin preterit.
